

Turkish Studies Language and Literature

Volume 14 Issue 3, 2019, p. 1521-1545

DOI: 10.29228/TurkishStudies.36892

ISSN: 2667-5641

Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 30.08.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.09.2019

✍ *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (08.09.2019)-Referee 2 (16.09.2019)

This article was checked by iThenticate.

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN EĞİTİMLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

*Kudret SAVAŞ**

ÖZ

Edebiyatımızın Hâce-i Evvel’i olarak bilinen Ahmet Mithat Efendi, edebi eserleri ve gazeteciliği toplumun eğitilmesi amacıyla kullanması bakımından döneminin diğer yazarlarına benzer ve bu gayeyi hayatının sonuna kadar ön planda tutar. Kişisel duyarlılıkların ortaya çıkmaya başladığı Servet-i Fünun döneminde ve sonraki zamanlarda bile Ahmet Mithat, emekli olmanın da kendisine sunduğu fırsatı değerlendirerek eğitimci kimliğini, yazarlıktan bilfiil muallimliğe geçişle pekiştirir ve bu kimliğe sadık kalır.

Eğitimin bir millet için önemini kahramanları aracılığıyla değişik olay örgülerinin kendisine sunduğu imkânlardan faydalanarak dile getiren yazar için eğitim konusu, çözülmesi gereken ilk problem olma niteliği taşımaktadır. Yazar, eğitimi yalnızca modernleşme yarışında geri kalmama açısından ele almaz aynı zamanda siyasi ve fikri olarak milli bütünlüğü muhafaza etmenin en önemli yolu olarak da görür. Özellikle Batı tesirindeki fikirlerin yayılmaya başladığı bir dönemde bu fikirleri tüm yönleriyle ele almanın, eleştirmenin ve gerekli kısımlarını benimsemenin ancak kavramlara hâkim genç bir kuşak yetiştirmekle mümkün olacağını düşünür. Batı’yla Osmanlı toplumu arasındaki değişik alanlardaki farkın kapatılmasının eğitim sayesinde mümkün olacağını düşünen yazarın aynı zamanda kendi kültür iklimimizde sabit kalabilmenin yolu olarak da eğitimi gerekli görmesi ilk bakışta bir çelişki gibi görünür. Ancak yazarın Batılılaşmayı değil, ilerleyerek Osmanlı kalmayı düşünce dünyasının temeli görmesi böyle bir çelişkinin ortaya çıkmasını engeller. Bu çalışmamızda yazarın değişik eserlerinden hareketle bir eğitimci sayılıp sayılamayacağını ve eğitim meselesine yaklaşımını ayrıntılı bir biçimde inceleyerek eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

* Dr. Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, E-posta: kudretsavas@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, eğitim, Hâce-i Evvel, eğitimin rolü.

AHMET MİTHAT EFENDİ'S OPINIONS ABOUT EDUCATION

ABSTRACT

Ahmet Mithat Efendi, who is known as Hâce-i Evvel in our literature, is similar to other writers of his time in terms of using literary works and journalism to educate society and keeps this goal in the foreground for the rest of his life. Especially during the period of Servet-i Fünun, where personal sensitivities begin to emerge, and even in later times, Ahmet Mithat maintains this characteristic. By evaluating the opportunity to retire, the instructor reinforces his identity with the transition from authorship to actively teacher and remains faithful to this identity.

The subject of education for the author who expresses the importance of education for a nation especially through his heroes by making use of the opportunities offered by the various events, has the quality of being the first problem to be solved. The author sees education not only in terms of not staying back in the race for modernization, but also as the most important way of preserving national integrity as political and intellectual. Especially at a time when ideas in western influence are spreading, he thinks that it is only possible to deal with these ideas in all aspects, to criticize and adopt the necessary parts, and to raise a young generation who has mastered the concepts. It seems at first a contradiction that the author, who considers the closure of the difference between the West and Ottoman society in different areas, will be possible through education, but also as a way to remain constant in our own cultural climate. However, the author sees the basis of the world of his thought to remain Ottoman, not to Westerners, but to prevent such a contradiction from occurring. In this study, we will try to examine whether the author can be considered as an educator based on his various works and his approach to education by taking of his works.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

One of the most memorable names in Turkish literature is Ahmet Mithat Efendi. The author is one of the most important figures in revealing the first examples of literary works under the influence of the West and accepting these new genres and expressions in a traditional society. Many researchers have thought that the content of these works is more important than their style. Orhan Okay was the first literary historian to go beyond this perspective. Okay presents a different portrait of Ahmet Mithat to the attention of Turkish readers and intellectuals. Handan İnci, who draws attention to this versatility of the author, states that Ahmet Mithat reflects his period.

1.1. Is It Possible To Call Ahmet Mithat Efendi as an Educator?

In our opinion, Ahmet Mithat is the most deserving artist of the title of educator. Considering the method of non-formal education, it is possible that many works of the author can be included in this group. In our opinion, the content of the author's education for students of different age groups should also be taken into consideration when reviewing this topic. His penning of literacy materials needed for Ottoman primary schools as early as 1869 makes it imperative to accept him as a content producer. His works have been used in both Turkish schools and minority schools in Istanbul. Especially since 1886, Ahmet Mithat has devoted almost all his power to producing educational content. The author has numerous books aimed at children. Mithat, who has written a large number of works for children, collects them under the name "Children's Library". Many of the works that constitute the children's Library were printed at the Tercüman-ı Ahval printing house. It is clear that most of the works mentioned are aimed at primary school students.

Ahmet Mithat has also written many works for high school level students. But these works do not appeal only to high school students, some of them were written for college students.

Ahmet Mithat is a name that has taught at different periods of his life. His first attempt at this is to teach the children in his family. (A. Mithat, 2013: 63) Exiled to Rhodes for a political reason, the writer soon begins teaching a group of five or six students of different ages. This group of five or six is later increased to twenty. (A. Mithat, 2013: 154)

One of the periods when his interest in children intensified was after 1908, when the author retired. During this period he dedicated himself to his classes in high school and university. Despite his advancing age, the writer remains on night watch once a week in Daruşşafaka. This incident reveals enough the importance given to children by the author who died of a heart attack in this school where orphaned children were housed and educated.

1.2. Ahmet Mithat Efendi's Thoughts On Education

Like many issues, the idea of education bears profound traces of the author's main approach. The main issue for Ahmet Mithat is that the nation has survived this time with the least loss.

Therefore, it is possible to say that the author desired a peculiar Ottoman modernization. This is one of the areas where education will play a key role in the desire for modernization. The author understood that education was the basis behind the power of Western civilization. (Çonoğlu, 2015: 81) According to Ahmet Mithat, education is a vital area that must have multiple functions. The first of these functions is that education removes the tension between Ottoman and Western nations. Mithat thinks that if necessary steps are taken immediately, this retardation will be eliminated.

Modernization is not just about taking advanced techniques. According to the author, modernization has an encirclement that prepares its own climate and includes all areas. Despite all the delay, Ahmet Mithat is hopeful that the Ottoman society will achieve this

progress. Mithat is one of the important figures who has managed to make a confident and largely accurate analysis of Europe. He does not see Europe from an irresistible, unchallengeable angle, unlike many names.

1.3 The Meaning Of Education For Ahmet Mithat In The Context Of Westernization And Cultural Change

Some mental/spiritual attitudes seen in educated young people in Ottoman society necessitate a new meaning to education for the writer. According to the author, another function of education is to keep young generations in their own cultural circle during the modernization process. We know that the author, who has engaged in a serious civilisation confrontation with the West, has written many works in the context of rejection for this purpose, especially in his works that are outside of his literary works. Considering *Niza-i İlm u Din*, *Müdafaa*, *İstibşar* and partly *Paris'te Otuz Bin Budi*, it is seen that this settlement exceeds 4000 pages. It is important to put forward Ahmet Mithat's view of European culture as a whole. Primarily the author's progress, Western civilization, etc. we have to say that he has a very cool and selective attitude in matters. Europe and its riches do not create a mood to be admired and despaired of. So the author prefers to analyze rather than admire the West, to consider the parts that work.

According to the author, modernization efforts should be conducted with a mind independent of the feeling of defeat, the most critical aspect is that this retardation does not translate into a psychology of collapse. Therefore, the Ottoman youth and elites should not be caught up in any sense of inadequacy. According to the author, Ottoman's lagging is limited only to material elements. (A. Mithat, 2013B: 185-186) He thinks that the modernized Ottoman society should not lose its national and spiritual values. The author believes that there is no reason for the secularization seen in European societies to occur in our society.

Ahmet Mithat also thinks that education and educational institutions should teach young people to think in detail and correctly, to pay attention to details. For this reason, he complains that young people are easily caught up in some popular ideas with superficial approaches.

He states that education should have a duty to provide vigilant awareness to our young people in cultural relations with the West. According to the author, our people who find the opportunity to reach Western sources should carefully pass the thoughts contained in these sources through the filter of criticism.

He opposes Western sources to describe own culture and civilization in constant good aspects. In fact, he points out that Western powers have left many parts of the world in confusion and conflict. He points out that the claims made against Muslims in Western sources are more of a discourse than scientific, and says that it is not possible to accept these claims. He says that the ideas put forward often lack a scientific and intellectual infrastructure.

With his ideas, the author tries to distract the Ottoman elite and young people from the way in which Europe positioned itself as the only

civilized geography. In this respect, he states that not all of the claims in European sources should be considered true. According to the author, many of these ideas stem from Europe's own religious and social life, and still apply to the problems inherent there. He says that these ideas are often invalid and meaningless in terms of the Muslim Ottoman society, and that these approaches are meaningless to us because the partnership is extremely limited.

According to the approach seen in many of the author's works, European thinkers and scholars set aside their scientific approaches and neutrality when it comes to the Ottoman or Islam. In these matters, they go to the way of producing some thoughts under the influence of their Christian identity. According to the author, this quality in the approach of European People of science, culture and art should never be ignored. Mithat warned the young people who read the sources and authors of European origin and warned that the lines read and the thoughts encountered should be passed through a critical filter. He gives examples of why this criticism is necessary. (Yıldırım, 2019: 114)

He reveals the drawbacks of accepting philosophical ideas of European origin without being carefully filtered through criticism. He says that the greatest deficiency seen in our educated people, especially those who are familiar with Western ideas, is that they are not aware of the basic resources and values of their culture.

Result:

It is understood that the author considers education closely related to many issues such as the West, the East, modernization and cultural change. According to the author, education is an important and sensitive subject, both in terms of technique and in terms of the consciousness it provides to arise.

The different approaches he has put forward about education have serious similarities with the author's idea of modernization. Accordingly, the most important issue for the author should be to educate young people who are committed to their own society, who are aware of their own values but also know other cultures closely.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, education, Hacı-i Evvel, roles of education.

Giriş

Türk edebiyatının unutulmaz isimlerinden biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Yazar, Batı tesirindeki edebi ürünlerin hem ilk örneklerinin ortaya konmasında hem de bu yeni türlerin ve anlatım biçiminin geleneksel bir toplumda kabul edilmesinde büyük emekleri olan isimlerden biridir. Üstelik yeni türlerle geleneksel anlatım alışkanlıklarının bir araya getirildiği ve toplumun anlatı damarının yakalanabildiği bu çalışmalar, içerikleri bakımından da üzerinde konuşulması gereken bir öneme sahiptir. Ancak pek çok araştırmacı, bu eserlerin içeriklerinin üsluplarından daha önemli olduğunu düşündüğünden Ahmet Mithat Efendi'yi edebiyatımızın en büyük vulgarizatörü olarak nitelemeyi tercih etmektedir. Bu bakış açısı, yazarın üslupça nispeten başarısız olduğu yargısını da ne yazık ki içinde barındırmaktadır. Klasik edebiyat tarihi araştırmacılarının birçoğunun üzerinde hemfikir olduğu bu kanaat, özellikle Tanpınar'ın mühim eserinin de etkisiyle birçok kişi tarafından benimsenir hale gelmiştir. Böylece edebi yenileşmenin mimarı ve önemli ismi olarak Namık Kemal görülürken Ahmet

Mithat ancak Namık Kemal'in "yanında" bir yer bulabilme şansına sahip olmuştur. Bu anlayışta yazar hakkındaki hükümler ve bu hükümlerin verilme biçimleri neredeyse birbirinin aynısıdır: "...biyografisinden [herhangi bir konuya dair ilgiler] çıkarmak; Hüseyin Fellah veya Felatun Bey ile Rakım Efendi gibi karakteristik Ahmet Mithat romanlarından ... pejoratif kullanımlarını alıntılanmak ... ve klasik kaynaklara mükerrer atıflar..." (A. Mithat, 2016:7-8) Yazarın bizde, felsefeyle ilgili pek bilinmeyen eserlerini günümüz harflerine çevirerek yayımlayan Utku ve Çevikbaş'ın bu ifadeleri –her ne kadar Orhan Okay'la ilgili kısmına katılmasak da- Mithat hakkındaki ezberlenmiş çerçeveyi oldukça başarılı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu çerçevenin araştırmacıların atıf zinciriyle giderek yaygınlaşmasının nedeni olarak iki unsuru ortaya koyan Utku ve Çevikbaş'a göre bunlardan ilki "Ahmet Mithat'ın ürkütücü çabasının bugün hala haritası çıkarılmamış zengin bir miras devretmiş bulunması"nın yanı sıra "kaynaklara ulaşma ya da yetkin bir tarama konusunda karşılaşılan genel sıkıntılar"dır. (A. Mithat, 2016:7-8) Daha açık bir biçimde söylemek gerekirse yazarın eserlerinin büyük bir yekûn tutması ve bu eserlerin orijinal diline vakıf olmada yaşanan sıkıntılar, birçok araştırmacının gözünü korkutmuş ve hazır hükümlerin kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Utku ve Çevikbaş'ın dile getirdiği ikinci neden de "akademik kolaylık ve pragmatizm"dir. (A. Mithat, 2016:7-8) Ancak orijinal metinlere ulaş(a)mamanın nedeni/bahanesi ne olursa olsun Ahmet Mithat hakkındaki kalıplaşmış sonuç ve bu sonuç üzerine inşa edilen yargılar neredeyse hiç değişmemektedir: "Eksik, çarpık hatta hayali bir ... Ahmet Mithat portresi. Ve farklılaştırıcı bahane: 'Bilindiği üzere Ahmet Mithat bir vulgarizatör.'" (A. Mithat, 2016:7-8)

Bu bilindik bakış açısının dışına çıkan ilk edebiyat tarihçisi, yazar üzerine o güne kadarki en kapsamlı araştırmayı gerçekleştiren Orhan Okay olmuştur. Okay, alanında hala başvuru eseri niteliği taşıyan çalışmasında, bir yazar/sanatçı olmanın yanı sıra modernleşme ve bununla ilgili her türlü meselede ciddi zihin mesaisi bulunan bir entelektüel olarak resmettiği farklı bir Ahmet Mithat portresini Türk okuyucusunun ve entelektüelinin dikkatine sunar. Özellikle Batılılaşma ve Batı'yla münasebetlerin nitelikleri hususunda yazarın çok sayıda eserinde ortaya koyduğu ve tekrarlamaktan asla vazgeçmediği "kendi kalarak Batılılaşma" fikrinin –diğer ilk kuşak Tanzimat yazarları gibi- Ahmet Mithat'ın da en önemli meselesi olduğunu ortaya koyar. Ahmet Mithat'ın eserlerinin, içerdiği fikirler ve işaret ettiği hususlar bakımından da döneminde son derece kıymetli olduğunu ortaya koyan Okay'ın bu çalışması, yazarın ortaya koyduğu fikirlerin incelenmesine ve onun Türk düşünce tarihindeki yerinin araştırılmasına da zemin hazırlamıştır. Artık yazar özellikle son dönemde yapılan çalışmalarla başka yazarların "yanında" olmaktan ziyade kendi başına ve fikirleri de dikkate alınan bir biçimde hak ettiği şekilde incelenmeye başlanmıştır.

Yazarın bu çok yönlülüğüne dikkat çeken araştırmacılardan biri olan Handan İnci de günümüz harflerine aktardığı *Menfa*'nın önsözünde Ahmet Mithat'ın "bir merkez kuvvet gibi bu döneme ait ne varsa etrafında topla"dığı ifade eder. İnci'ye göre "Onun hayatını incelemek; eğitim öğretim kurumlarıyla, matbaacılık tarihiyle, aile yapısıyla, kadın hayatındaki dönüşümleriyle, Batılılaşma ekseninde yeni bir yola giren edebiyatıyla, özellikle roman türünün başlama ve gelişmesiyle, Osmanlı'da çocuk olmaktan, ticaret hayatına kadar bütün bir 19. yüzyıl modernleşmesini incelemek demektir." (A. Mithat, 2013:6)

1.1 Ahmet Mithat Efendi'ye Eğitimci Demek Mümkün Mü?

Bir yazar ve mütefekkir olarak layık olduğu yere daha yeni yeni kavuşmaya başlayan Ahmet Mithat'a bütün bu işlere, uğraşlara ek olarak eğitimci demek mümkün müdür? Bu soru aslında bu çalışmada cevabı verilmesi gereken ilk soru. Edebiyatçı, işletmeci, bürokrat, aza, kamu yöneticisi vb. görevlerin hepsini ömrünün değişik dönemlerine sığdırmayı başaran Ahmet Mithat; döneminde, kanımızca, eğitimci unvanını en çok hak edecek sanatçı olarak kabul edilmelidir. Sadece eserlerinde değindiği eğitimle ilgili konular ya da toplumun bilgi düzeyini yükseltme çabası yani bugün adına yaygın eğitim dediğimiz usul dikkate alındığında bile Mithat'ın çalışmaları epeyce uzun bir liste oluşturmaktadır. Yaygın eğitim usulü düşünüldüğünde yazarın birçok çalışmasının bu gruba dâhil

edilebilmesi mümkündür. *Kırk Ambar*, *Dağarcık* gibi dergilerin çıkarılma amacı ve içerikleri, gazetelerde yer alan birçok köşe yazısı, edebi eserlerde ele alınan konuların buna göre seçilmiş konular olması sadece yaygın eğitim anlayışı göz önüne alındığında bile yazara eğitimci demeyi mümkün kılmaktadır.

Yazarın bir eğitimci olarak kabul edilip edilemeyeceği bahsi gözden geçirilirken bizce yazarın başka bir yönünü de dikkate almak gerekir. Bu yön de yaygın eğitim anlayışına ek olarak yazarın değişik yaş gruplarındaki öğrenciler için kaleme aldığı farklı alanlara ait eğitim içerikleridir. Osmanlı maarif teşkilatı için ilk okuma düzeyinde ihtiyaç duyulan okuma-yazma materyallerini “*Nevresidegâna Fünûn-i Lâzîmenin Hulâsasını Arz Eder Risâledir*” alt başlığını taşıyan Hâce-i Evvel adıyla 1286 [1869] gibi erken bir tarihte kaleme alması, onu bir içerik üreticisi olarak kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır. Aynı zamanda Rodos’ta kazandığı deneyimi kitaplaştırdığı “*Rehñümâ-yı Muallimin*” , İstanbul’da hem Türk okullarında hem de azınlık okullarında kullanılan bir kitap olmuştur. Bu eserin en önemli yanlarından biri de “*öncelikle okulda öğretmen rehberi olması amacına uygun şekilde düzenlen*”miş olmasıdır. Bu eser hakkında bilgi veren Leyla Albayrak Şentürk, neşredilen iki defterden birinin öğretmen rehberi, diğerinin ise çalışma defteri olduğunu, yazarın bu eser sayesinde zekâ seviyesi düşük çocuklara bile üç ayda okuma yazma öğretilebileceğini iddiasında bulunduğunu ifade eder. (Albayrak, 2010:12.) Yazarın, *Hâce-i Evvel*, *Kıssadan Hisse* gibi eserleri edebiyat tarihiyle ilgilenenlerin yakından tanıdığı ve içerik bakımından eğitime dair muhteviyata sahip olan eserlerdir.¹

Her ne kadar yukarıda adı geçen eserler yazarın en bilinen eserleri olsa da özellikle 1886 yılından itibaren Ahmet Mithat’ın neredeyse tüm gücünü eğitim içerikleri üretmeye ayırdığı görülmektedir. Adı geçen bu eserlerin dışında yazarın çocuklara yönelik çok sayıda kitabı bulunmaktadır. Özellikle ilk okuma döneminde ihtiyaç duyulan eğitim materyallerini, Rodos sürgününde kurduğu Medrese-i Süleymaniye’de tecrübe ettiği ve başarılı olduğu usule uygun biçimde defterler halinde yayımlayan Ahmet Mithat’ın bu çalışması Matbaa-i Amire tarafından “*Medrese-i Süleymâniye, Tedrisât-ı İbtidâiye- Ders İçin Meşk Mecmuası*” adıyla farklı dönemleri kapsayan ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla dört defter olarak 1888-1889 yıllarında basılmıştır.

İçerik bakımından öğrencilerin ilk ve ortaokul eğitim hayatlarında kullanabilecekleri risale biçiminde çok sayıda eser yazan yazar, bunları genellikle “Çocuklar Kütüphanesi” adı altında toplamayı tercih etmiştir. Çocuklar Kütüphanesi’ni teşkil eden eserlerin birçoğu Tercüman-ı Ahval Matbaası’nda basılmıştır. Çocuklar Kütüphanesi başlığı altında yayımlanan bu eserlerin başlıcaları -ad ve yayım tarihiyle birlikte- şunlardır: *Sağlık- Mübtediler İçin Kıraat Kitabı* (1886), *Terbiyeli Çocuk- Mübtediler için Kıraat Kitabı* (1886), *Abdest ve Namaz- Mübtediler İçin Kıraat Kitabı* (1886), *Çiçekler* (1889), *Hayvanlar* (1889), *Kuşlar* (1889), *Nebatlar* (1889), *Meyveler* (1889), *Üç Cins Mahlûk* (1889), *Yürüyen Hayvanlar* (1889), *Dünya (Coğrafya Istilâhâtı)* (1889), *Dünya [Afrika ve Avustralya]* (1889), *Dünya (Asya)* (1889), *Dünya (Amerika)* (1889). Söz konu eserler hakkında bilgi veren Leyla Albayrak Şentürk, bu eserlerin “*harekeli ve on altı sayfadan oluşan, bir hafta ile on beş gün içerisinde bitirilecek*” şekilde düzenlenmiş çalışmalar olduğunu ifade eder. (Albayrak, 2010:12) Adı geçen eserlerin büyük kısmının ilkökul öğrencilerine yönelik olduğu açık biçimde görülmektedir. Ancak “*Dünya*” adıyla yayımlanan ve Çocuklar Kütüphanesi’nde çıkan son üç eserin bu düzeyin üzerinde olduğunu söylemek gerekir.

Çocukların metinlerle buluşmasının önemine işaret eden yazar, bunun için hem metinlerin hem de çocukların bazı şartlara sahip olması gerektiğini düşünür. Metnin “dilsiz” bir düzlem olduğunu

¹ Yazarın eserleriyle ilgili verilen bilgiler Sabri Koz tarafından hazırlanan bibliyografyadan alınmıştır. (Sabri Koz, *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri*, Kitap-lık, Sayı: 54, Temmuz-Ağustos 2002, s. 160-173.) Bibliyografyada yer almayan ve risale biçiminde basılan iki küçük kitapçıktan daha bahsetmek gerekir. Bunlar Beykoz İttihat ve Teavün Cemiyeti Lisan Mektebi tarafından 1327 (1911) yılında Metin Matbaası’nda bastırılan *Osmanlıca Kıraat Kitabı* adlı risalelerdir. Söz konusu çalışmalar Koz’un bibliyografyasında bulunmamaktadır.

ifade eden Ahmet Mithat, çocuğun bu dilsiz araçta yer alan bağlam ve anlamı kendi başına çıkarması gerektiği kanaatindedir. Bu uğraşın kolay bir çaba olarak tanımlamayacağını belirten yazara göre, okuma ve anlama eylemlerinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için yaş sınırlamalarına dikkat edilmelidir. Kitaplarla tanıştırılan çocukların sekiz yaşından önce tam olarak okuduğunu anlaması beklenmemeli, bu yaş grubuna düşündüğünü yazılı biçimde ifade etme sorumluluğu yüklenmemedir. (A. Mithat, 1899:89) Okunan metne anlamsal bakımdan tam nüfuz etme becerisinin on-on iki yaşındaki çocuklarda bile tam aranmasının mümkün olmadığını savunan yazar, bu yaş grubunun akıcı biçimde okuma, yazma alıştırmaları yapabilmesine rağmen anlam bakımından tam bir yetkinliğe ulaşamayacağını iddia eder. (A. Mithat, 1899:85) Bu gecikmeyi konuşma ve yazma dilinin farklılığına dayandıran yazara göre çocukların metinleri anlayabilmeleri için metinde ve sonrasında bazı özel tekniklere başvurulmalıdır. İlkokul dönemindeki çocukların metinleri tam olarak anlayabilmeleri için okunan metinle ilgili pek çok soru hazırlanması gerektiğini düşünen yazar, bu sorumluluğu yüklenmesi gereken kişinin öğretmen olduğunu ifade eder. Yazara göre, öğretmen metnin sonunda bulunan ya da bu amaç için hazırlanmış soruları öğrencilere yönelmeli, çocuklar tarafından verilen cevaplarını dinlemeli ve bu cevaplardaki eksiklikleri tamamlamalıdır. (A. Mithat, 1899:87-88)

Çocuklar için kitap yazmayı özel bir uğraşı alanı olarak tanımlayan yazar, ülkemizde yayımlanan çocuk kitaplarını yetersiz bulmaktadır. Bu alanda yazılacak kitaplarda çocuğun seviyesinin ve yaş özelliklerinin dikkate alınması gerektiği hususunda özellikle uyarılarda bulunan yazar, Osmanlı alanında yazılan çocuk kitaplarına yönelik, çocuğun seviyesinin gözetilmeden kaleme alınmaları ve hangi yaşa uygun olduklarının belirtilmemesi bakımından eleştiriler yöneltilir. (A. Mithat, 1899:142-143) Ahmet Mithat'a göre bu kitaplar hem içerik hem de dil ve üslup bakımından çocuğun seviyesine uygun olmalıdır. Bizde yazılan kitapların, çoğu zaman büyükler için bile tahammül edilebilir durumda olmamasını eleştiren yazar (A. Mithat, 1899:29-30), bu nitelikte kitaplar hazırlamayı en güç işlerden biri olarak kabul eder. (A. Mithat, 1899:145-146)

Çocuklar için hazırlanacak eğitim metinlerinin bazı özel nitelikler taşıması gerektiği düşüncesiyle yazar, devrini aşan bir yaklaşım sergilemektedir. Ülkemizde bugün bile çocuk kitaplarının nitelikleriyle ilgili tartışmanın sürdüğü düşünülürken Ahmet Mithat'ın ilklerden olma özelliği bir defa daha ortaya çıkmaktadır. Özellikle çocukların metinlere nüfuz edebilmeleri için soruların işe koşulması düşüncesi bugün de uygulanan metotlardan biri olması bakımından dikkate değer bir düşüncedir. Ancak çocukların metinleri tam olarak anlayabilmesinin on-on iki yaşından sonra mümkün olabileceği düşüncesi günümüz için geçerli bir yaklaşım olmaktan çıkmaktadır. Özellikle gelişen teknoloji ve genel toplumsal gelişmişlik, anlama yetenekleri bakımından çocukların belirtilen yaşlardan önce belli bir merhale kat etmelerine imkân sunmaktadır.

Yazarın, eğitim kurumlarının ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama amacıyla kaleme aldığı eserler elbette yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Ahmet Mithat'ın lise (idadi) düzeyinde öğrenciler için de kaleme aldığı birçok eser bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin de yalnızca lise öğrencilerine hitap ettiğini söylemek eksik olur. Bu alanda yazdığı bazı eserlerin lisenin yanı sıra kısmen üniversite öğrenimi gören öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Bu geçişkenliğin de yazarın -özellikle ömrünün son yıllarında- eğitim kurumlarındaki fiili öğretmenlik tecrübelerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Lise-üniversite öğrenimi gören talebelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yazılan eserlerin başlıcaları şunlardır: *Kâinat (Kütübâne-i Târih, muhtelif ülkeleri ele alan ciltler 1871-1886 yılları arasında yayımlanmıştır.)*, *Medhal ve Târih-i Fünûn-ı Coğrafya* (1879), *Târih-i Edyân*, (1908, “Dârülfünûn ve Şu'abâtının Dürûs-ı Aliyyesi” alt başlığını taşımaktadır. Eserin 1913 yılındaki baskısında ise “Dârülfünûn-ı Osmânî İlahiyat Şubesi'nde ve Medresetü'l-Vâ'izin'de Tedris Olunur.” ibaresi bulunmaktadır.), *Târih-i Umûmî-Darülfünûn Dersleri* (1913)'dir.

Yazarın özellikle ömrünün son yıllarında felsefe eğitimi ve tarihi alanında yazdığı üç eser birçok kaynaktan ya gözden kaçırılmış ya da bu eserlere gereken değer verilmemiştir. Söz konusu

eserleri günümüz harflerine çevirerek okuyucuyla yeniden buluşturan Utku ve Çevikbaş, bu eksikliğe işaret ederken Türk felsefe tarihi alanındaki önemli isimlerden biri olan Hilmi Ziya Ülken'in bile eserlerden birinin adını yanlış şekilde zikrettiğine dikkat çeker. (A. Mithat, 2016:11) Yazarların “bizdeki modern felsefe tarih yazımının ilk örnekleri” (A. Mithat, 2016:16) olarak nitelediği söz konusu eserlerin adları *Târîh-i Hikmet- Dârülfünûn Dersleri* (1912), *Târîh-i Hikmetin Zübdesi*, *Suallî ve Cevablî Târîh-i Hikmet* (tarihsiz) ve yine ilk eserle aynı adı taşıyan ancak yazarın ölümünden sonra basılan ve farklı bir kitap olan *Târîh-i Hikmet*'tir. Yazarın bu çalışmalarını gün yüzüne çıkaran Utku ve Çevikbaş'a göre “*Tarih-i Hikmet* başlıklı eserde karşımızda duran ‘gazeteci’, ‘fikra muharriri’ ve ‘polemikçi’ değil *Darülfünun kürsüsünde ders veren akademik kimlikli bir Ahmet Mithat*’tır.” (A. Mithat, 2016:13) Ayrıca yarım kalmış ve yazarın ölümünden sonra yayımlanan “*İlm-i İçtima, Medresetü'l-Mutahassısîn Felsefe Şubesinde Tedris Olunan İlm-i İçtima 'a Aid Takrirlerdir*” başlığıyla Matbaa-i Âmire tarafından 1915 yılında yayımlanan eseri bu listeye ilave etmek gerekir. Bu uzun liste dikkate alındığında ve listede yer alan eserlerin farklı düzeylerde öğrenim gören talebelerin ihtiyaçlarını karşıladığı düşünüldüğünde Ahmet Mithat'ın, yalnızca ürettiği bu devasa eğitim içeriği münasebetiyle eğitimci olarak nitelenebilecek bir isim olduğu düşüncesini taşımaktayız. Yazarın tüm bu çabaları ve çalışmaları göz önüne alındığında 1869-1909 yılları arasında Osmanlı okullarının değişik kademelerinde eğitim gören birçok öğrencinin Ahmet Mithat tarafından yazılan ders kitaplarıyla eğitim-öğretim hayatlarını sürdürdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ahmet Mithat'ın eğitimle ilgili üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de çocuğun okuma-yazma ve diğer öğrenme etkinlikleri için içinde bulunması gerektiği yaş sınırıdır. Çocukların eğitim faaliyetleriyle doğru yaş sınırında tanıştırılması gerekliliğine değinen yazar, bu yaş sınırından önce yapılan çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûm olduğunu belirtir. Yazara göre çocukların dört, beş yaş gibi küçük yaşlarda okula gönderilmelerini acelecilikten başka bir şey değildir. (A. Mithat, 1899:63-64) “*Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*” adlı eserinde bu hususa ayrıntılı bir biçimde değinen Ahmet Mithat, yedi yaşından küçük çocuklara okuma yazma öğretmek için gösterilen harcanan çabaların, çocuğu boş yere yoracağını ve sağlığına zarar vereceğini ifade eder. (A. Mithat, 1899:80) Çocuklara okuma-yazma öğretmek için en azından altı yaşın sonuna kadar beklenmesi gerektiğini belirten yazar (A. Mithat, 1899:89), eğitim süreçleriyle çocuk yaşı arasında kurduğu ilgiyle pedagojik yaklaşımın izinden gitmiştir. Ülkemizde yaşla ilgili düzenlemelerin sürekli farklılaştığı düşünüldüğünde yazarın ortaya koyduğu bu önemli hususta kesin bir karara varılamadığı görülmektedir. Ancak bu değişimlerin ortalama altı yaş sonuna denk gelen aylarla sınırlı kaldığı düşünüldüğünde Ahmet Mithat'ın önerdiği daha büyük yaşların bugün Türk eğitim sisteminin tartışma alanından çıktığı söylenebilir. Ancak eğitim alt yapısı zayıf, okul öncesi kavramının oldukça sınırlı bulunduğu bir dönemde bu düşüncelerin ileri sürüldüğü göz önüne alındığında yazarın önermelerinin dönemi için kıymetli olduğu söylenebilir.

Ancak yaş sınırlamalarından dolayı yazarın daha küçük yaşlardaki çocukları eğitim alanının dışında tuttuğu düşünülmemelidir. Aksine yazar, ileriye sürdüğü okul öncesi eğitim fikriyle Türk eğitim hayatına yeni bir soluk getirmiştir. O zamana değin genellikle azınlıklara ait olan okul öncesi eğitim kurumları, kendi tabiiyetinden çocuklara hizmet vermiştir. 1908 yılına kadar devlet tarafından açılan herhangi bir okul öncesi eğitim kurumu bulunmamaktadır. Türkiye'de 1908'de bazı illerde görülme başlayan anaokulları 1912-1913 yıllarında ilk defa resmi olarak kurulup yaygınlaşmaya başlamıştır. (Çelik- Gündoğdu, 2007:172) 6 Ekim 1913 tarihli Geçici İlköğretim Kanunu, 3.,4. ve 5. maddelerinde anaokullarına ilişkin ilk kez bazı temel düzenlemeler getirilmiş, 15 Mart 1915 tarihinde anaokullarına ait bir düzenleme yayınlanarak okul öncesi eğitim kurumları yetersiz de olsa hizmet vermeye başlamıştır. (Çelik- Gündoğdu, 2007:174-175)

Okul öncesi eğitim kurumlarına eserlerinde yer veren ve bu kurumların çocuklara yapacağı katkıyı dile getiren Ahmet Mithat, bu kurumların verdikleri eğitimle çocukların, görüp öğrenemeyecekleri pek çok şeyle karşılaşacağını ve bunlara dair bilgiler edineceğini belirtir. Böyle bir

hazırlık dönemi sayesinde çocukların karşısına çıkan yeni şeyler yüzünden şaşkınlığa düşmeyeceğini ifade eden yazar, böylelikle çocukların yeni öğrenmeleriyle eski öğrenmelerini birbiriyle ilişkilendirme fırsatı bulacaklarını belirtir. (A. Mithat, 1899:100-101)

Ahmet Mithat, birçok gelişmiş ülkede okul öncesi eğitim kurumlarının bulunduğunu dile getirerek bazı ülkelerde bulunan yatılı anaokullarıyla ilgili bilgiler verir. Anaokullarıyla ilgili verdiği genel bilgiden sonra bu okulların işlevlerine değinen yazar, bu eğitim kurumlarında okuma yazma öğretilmediğini, ancak bu bu kurumlara mahsus tasarlanmış özel materyallerle çocuklara eğitim verildiğini anlatır. (A. Mithat, 1889:89-90) Çocuklara okuma yazma çağından önce gerekli olan bilgilerin kazandırılmasının öneminden bahseden yazar, bu eğitim kurumları hakkında okuyucularına bilgiler sunar. Bu okulların temel işlevlerinin ilkökul çağından önce çocuklara gerekli olan bilgilerin uygun bir seviyede kazandırılması olduğunu ifade eder. (A. Mithat, 1889:95-97) Yazar, okul öncesi eğitimi almış bir çocuğun bilgili bir öğrenci olacağını ve bunun da ilkökul eğitiminde kendisine büyük bir avantaj sağlayacağını dile getirir. (A. Mithat, 1899:97-99)

Ahmet Mithat, çocuklara büyük avantajlar sunan okul öncesi eğitim kurumlarının ülkemizde yaygınlaşmasıyla ilgili bazı çekincelerini de dile getirir. Bu kurumların Avrupa toplumlarında görülen bazı değişimlerin sonucunda ortaya çıktığını dile getiren yazara göre her iki ebeveynin çalışmak zorunda olması ve evde çocuklara bakacak kimsenin olmaması gibi zorunluluklar bu kurumların yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak ülkemizde böyle bir toplumsal yapının bulunmaması benzer kurumların yaygınlaşmasını güçleştirmektedir. Yazara göre ülkemizde böyle bir zorunluluk bulunmaması yüzünden anneler çocuklarından ayrılmayı kabul etmeyecekler, bu da öncesi eğitim kurumlarının ülkemizde yaygınlaşması yavaşlatacaktır. (A. Mithat, 1899:103-106.)

Halkın bilgi ve anlayış düzeyini yükseltmeyi amaçlayan -modern ifadeyle yaygın eğitim görevini üstlenen- eserleriyle, değişik kademelerdeki öğrencilere yönelik yazdığı eğitim içerikli eserlerin yanı sıra Ahmet Mithat, hayatının değişik dönemlerinde sahip olduğu bilgi ve irfanı genç nesillere aktarabilmek amacıyla eğitim faaliyetlerine bizzat iştirak etmiş bir isimdir. Bu konudaki ilk teşebbüslerine Mithat Paşa'yla gittiği Bağdat'ta giriştiğini görmekteyiz. Bağdat günleriyle ilgili bilgiler verdiği ve otobiyografik nitelikler taşıyan eseri *Menfa*'da bu konuya değinen yazar, Bağdat'tayken eğitim hakkında bazı fikirlerinin oluşmaya başladığını ifade eder. Bu fikirler münasebetiyle "*daha Bağdat'ta iken kendimce terakkiyat-ı milliyenin tohumu olmak üzere usul-i tahsili tehvin ve teshil etmek tariklerini aramaya başlayıp*" harekete geçen yazarın yaptığı iş, ağabeyinin ölümüyle daha da kalabalıklaşan ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için ilk öğretmenlik ve eğitimcilik tecrübelerine girişmesidir. Bu amaçla yazar, fikirlerini fiiliyata dökerek "*kendi hane[sin]de kendi çoluk çocuğu için bir de ders aç*"maya karar verir. (A. Mithat, 2013:63)

Aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bu çabanın sonuçları ve içeriğiyle ilgili fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak yazarın Rodos sürgünündeysen bile bu derslerde yetiştirdiği oldukça genç yaştaki yeğeni Cevdet Efendi'nin yayıncılık faaliyetlerini ve ailenin diğer gelir getirici işlerini büyük aksaklıklara uğratmadan yürüttüğünü düşündüğümüzde Mithat'ın ilk öğrencisinin yaşından beklenmeyecek bir beceri ve başarıya sahip olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Yazarın Rodos sürgünündeki günlerini anlattığı bölüm, Mithat'ın Bağdat'ta başladığı ancak hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız muallimlik hayatının ikinci perdesiyle ilgili ayrıntılar sunar. Siyasi bir nedenle sürgün olmalarından dolayı başlarda kısıtlanan hareketleri ve bolca bulunan zaman, Ahmet Mithat'ın aklına "*teshil-i tahsil için derdest bulunan tecrübeleri ikmal*" (A. Mithat, 2013:141) fikrini düşürür. Yazarın şartların olumsuzluğundan yılmayan karakteri bir kere daha gün yüzüne çıkar ve kendilerine göz kulak olma görevi verilen Ahmet Ağa'nın yeğeni Mustafa'ya ders vermeye başlar. Bu tecrübesini okuyucularıyla paylaşan Ahmet Mithat, Mustafa isimli bu ilk öğrencisini okurlarına şöyle tarif eder: "*Çocuk on, on bir yaşında ancak olup henüz hiçbir harf öğrenmemiş ve zekâsı ise mutavassıt derecede bulunmuştur.*" (A. Mithat, 2013:141) Bu tarifile yazar, ortalama bir öğrenciyle başladığı bir tecrübenin safhalarını okurlarıyla paylaşır gibidir. Üstelik devam eden öğrenme sürecinde

karşılaştığı durumları yazılı bir metin haline getirdiğini yine *Menfa*'daki satırlarından öğrenmekteyiz. Mithat, Mustafa'yla yaptığı derslerle ilgili gelişmeleri yani derslerin “*suret-i güzeranını daima yaz*”dığını, her gördüğü olumlu gelişmenin kendisine verdiği mutluluğu yine bu satırlarda okurlarıyla paylaşır. (A. Mithat, 2013:141) Ancak Mustafa'yla eğitim tecrübeleri kısa süre içinde sona erer. Geçici olarak mahkûmların sorumluluğunu üstlenen ada muhasebecisinin daralttığı çember, derslere zorunlu bir ara vermeyi gerektirir. Bu kısa zaman içinde dahi Mustafa'nın “*birkaç mah zarfında peyda eylemiş olduğu kuvvet herkesin nazar-ı dikkat ve istiğrabına çarp*”ınca (A. Mithat, 2013:154) birkaç kişi daha çocuklarının eğitim alması için Ahmet Mithat'a başvurur. Böylece yazar, beş altı kişiden oluşan farklı yaşlardaki yeni bir öğrenci grubuna ders vermeye başlar. Dershaneleri ise yazarın odasından ibarettir. Yazarın yeni grubun mahiyetine ilişkin verdiği bilgilere göre öğrencilerinden bazıları eliften başlar, bazıları usul-i imla öğrenir, Arapça ve Farsça çalışırlar hatta içlerinden bazıları Fransızcaya dahi başlar. Beş altı kişilik bu grubun Medrese-i Süleymaniye adını vereceği okulunun çekirdeğini oluşturduğunu belirten yazar, “*iki ay geçip de ... usul-i tahsilde sihr-asa muhassenat*”ın görülmesi üzerine öğrenci sayısının yirmiye çıktığını belirtir. (A. Mithat, 2013:154) Yirmi öğrenciyle altı ay devam ettiği derslerin sonuçlarıyla ilgili de okurlarına bilgi vermeyi ihmal etmeyen yazar, öğrencilerinin altı ay zarfında imlayı doğru yazmaya muktedir olduklarını, okudukları şeylerden anlam çıkarmaya başladıklarını ve bazılarının Fransızcadan tercüme yapabildiklerini ifade eder. (A. Mithat, 2013:154)

Yazarın eğitim tecrübelerini büyük bir coşkuyla anlattığı bu satırlar, otobiyografik yanı ağır basan bir eserde yer aldığından elbette bir ihtiyat payı bırakmak doğru olacaktır. Ancak eserde geçen bazı ifadeler ve cümleler, söz konusu anlatımın içtenliği ve doğruluğu hususunda bizi tatmin etmektedir. Özellikle yukarıdaki satırlarda geçen “*çocuklarım*” ifadesi yazarın kendisini bu işe nasıl bir içtenlikle adanmış olduğunu göstermektedir. Bu yakın ilgi ve sevgi yazarın anlatımına yansımaktan geri kalmaz ve Mithat'ın öğrencilerine karşı duyduğu hisler satırlarında yerini alır: “*Yahu bir muallimin şakirdine olan muhabbeti ne garip muhabbet? Bunu pek çoklarınız bilmezsiniz. Bu muhabbetin lezzetinden pek çoklarınız mahrumsunuz. Ben halimce dünyada muhabbetlerin epeyce envainı gördüm. Fakat şakirdanımın muhabbetlerinden aldığım lezzeti vallahi hiçbir şeyde bulamadım.*” (A. Mithat, 2013:154)

Menfa'da yer alan anlatım, yazarın farklı yaşlarda, farklı bilgi düzeyinde ve farklı zamanlarda eğitime başlayan öğrencilerine karşı pedagojik unsurları da dikkate alarak çocuklara yaklaştığını ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim tecrübelerini yazılı bir hale getirip geliştirmeye çalışması ve öğrencilerinin farklılıklarını dikkate aldığını bizlere anlatan “*Her birinde sevilecek bir başka hal görür idim.*” (A. Mithat, 2013:154)cümlesi bu hususta oldukça dikkat çekicidir. Üstelik kullanılmayan ve molozlarla dolu bir alanı temizleyip bahçeye çevirerek otuz bir çeşit çiçek dikmesi ve bunların sorumluluğunu da öğrencilerine vermesi; yazarın, birçok pedagojik ilkeyi dikkate alarak bir çalışma yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Çekirdekleri bu şekilde atılan küçük okul zamanla epeyce meşhur hale gelmiş hatta ada dışından öğrenci çekmeye bile başlamıştır. Bu öğrencilerden en bilineni ise daha sonra Cumhuriyet gazetesini kuracak olan Yunus Nadi'dir. (Nadi, 1999: 6) Nadi'nin Fethiye'den Rodos'a eğitim görmek için geldiğini düşündüğümüzde Ahmet Mithat'ın temellerini attığı ve muallim olarak da görev aldığı bir ada okuluyla bile ne kadar çok çocuğun hayatına dokunmayı başarabildiğini anlamak mümkündür. Üstelik bu çocuklar, sadece Rodos'ta karşılaştığı veya temelini attığı okulda eğitim gören çocuklardan oluşmamaktadır. İsmiyle özdeşleşen Beykoz'daki yalısında hem kendi çocuklarını hem de mahallenin çocuklarını toplayıp onlara eğitim vermeye çalıştığını oğlunun hatıralarından öğrenmekteyiz.² Bu dersler İstanbul'da epeyce meşhur olmuş, hatta dönemin adliye nazırının kızı bile bu derslere devam etmiş, bir okul olmaksızın bu çalışmaların devamının güç

² Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi-Hayati ve Hatıraları*, Tan Matbaası, İstanbul:1940.

olduğunu düşünen adliye nazırı tarafından Ahmet Mithat için Beykoz'da bir okul dahi açılmıştır. (Albayrak, 2010:14)

Çocuklara yönelik ilgisinin yoğunlaştığı dönemlerden biri de yazarın emekli olduğu 1908'den sonraki zaman dilimidir. Bu dönem, yazarın “*artık eskisi kadar rağbet görmeyen gazeteci kimliğinden ve onun doğurduğu sorunlardan uzaklaş*”arak (A. Mithat, 2016:10) kendini fiilen muallimliğe verdiği dönemdir. Son Osmanlı vakanüvisi olan Abdurrahman Şeref Efendi'nin, yazarın ölümünden sonra kaleme aldığı “*Ahmet Mithat Efendi*” adlı bir incelemesinde belirttiği gibi yazarın bu fiili muallimliği, “... herhangi bir işe çağrılrsa zımnında bir faide-i amme memul etti mi koşa koşa gider ve dört el ile sarılır idi.” (Abdurrahman Şeref Bey, 1328:1113-1119) hükmünün doğruluğunu ortaya koymaktadır. Kalem ve yazılarıyla hizmet etme imkânı kalmayınca yazar, topluma hizmet için kendisine başka bir yol bulmuş, lise ve üniversitedeki derslerine kendini adanmış, Şeref Bey'in ifadesiyle “*henüz zinde ve tüvana olan fikir ve bünyesine yeniden yeniye sahe-i cevelanlar aç*”mıştır. Bu sahalara ise Darülfünun umumi tarih, felsefe tarihi, dinler tarihi muallimliği (profesörlüğü), Darülmualimat pedagoji ve tarih muallimliği, Medreset'ül Vaizin dinler tarihi muallimliğidir. Üstelik bu dönemde ders vermekle kalmamış, çalışmamızda bahsettiğimiz birçok ders kitabını kaleme almıştır. Mithat'ın bu dönem çalışmalarını değerlendiren Abdurrahman Şeref Efendi, ilerleyen yaşına rağmen “*meclis-i tedris reisi*” bulunduğu Daruşşafaka'da haftada bir defa gece nöbetine kaldığını söyler. Ahmet Mithat'ın “... her gecesini bir işe tahsis eylediğini ve yalnız bir gecesini[nin] ailesiyle musahabeye mahsus olduğunu söyle”diğini ifade eden ve “... altmış beş yaşından sonra dahi bu merteye çalışıp didinmesine hayran olmamak gayr-ı kabildi.” diyen Şeref Bey, yazarın Daruşşafaka'da gece nöbetine kaldığı ve kalp krizinden hayatını kaybettiği son geceyi de şöyle anlatır: “*İşte bu suretle Daruşşafaka'da şehri-i Muharrem'in 1331'inci Pazar gecesini (10 Kanunievvel 1328) imam-ı vazife eyleyerek yatacağı sırada nisful-leylde hunnak-ı sadrdan dar'ul-bekaya göçmüştür.*” (Abdurrahman Şeref Bey, 1328:1113-1119)

Yetim, öksüz çocukların barındığı ve eğitim gördüğü Daruşşafaka'da hayata gözlerini yuman Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim ve çocuklara verdiği önemi bu hadiseden daha iyi ortaya koyacak bir hususun bulunmadığına kaniyiz. Edebiyatımızda da bu durumun bir başka örneğini bulmak mümkün değildir. Ahmet Mithat, hayatı boyunca toplumu oluşturan tüm kesimlerin eğitimine gayret sarf etmekle kalmamış, “*görevi başında bir öğretmen olarak hayata veda etmiştir.*” (Albayrak, 2010:182)

Anlatılan tüm gerekçelerden hareketle Ahmet Mithat Efendi'nin en bilinen lakabı olan “*Hace-i Evvel*” adlandırmasının onun eğitime duyduğu ilgiyi tam anlamıyla ifade ettiğini düşünüyoruz. “*Evvel*” sözcüğünün hem ilk hem en büyük/saygın anlamlarını içerdiğini düşündüğümüzde yazarın bu iki anlamı da sonuna kadar hak ettiğini söylemek mümkündür.

Üst düzey bir bürokrat olarak emekli olup, Beykoz'daki çiftliğinde hayatının son günlerini huzur ve rahat içinde geçirme imkânına sahip olan Ahmet Mithat'ın, emeklilik yıllarında insanüstü bir gayretle muallimliğe talip olması, birkaç kurumda birden derslere girmesi, tedris heyeti başkanlığı gibi eğitimi geliştirmeye yönelik çalışmalara iştirak etmesi ve onlarca ders kitabı yazması, yazarın eğitimci unvanını almayı sonuna kadar hak ettiğini düşündürmektedir. Üstelik yazar, eğitime o kadar önem vermiş, hem fiilen hem de kalemiyle bu alanda elinden geleni yapmışken, siyasi konjonktürden dolayı Osmanlı devletinde ilk defa 1910 yılında ihdas edilen Maarif Nişanı, yayıncılık ve çeviri alanında yaptığı katkılardan dolayı –Ahmet Mithat henüz hayattayken– Ahmet İhsan Tokgöz'e layık görülmüştür. Buna rağmen Ahmet Mithat, herhangi bir küskünlük izhar etmek yerine tüm gücüyle milleti için eğitim alanında çalışmaya devam etmiştir.

1.2 Ahmet Mithat Efendi'nin Eğitime Dair Düşünceleri

Çalışmamızın ikinci bölümünde yazarın eğitimle ilgili düşüncelerini inceleyerek bu konuda genel bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Ancak baştan şunu söylememiz gerekir ki birçok mesele gibi eğitim düşüncesi de yazarın temelden bağlı olduğu ana yaklaşımından derin izler taşımaktadır.

Devletin hayat-memat günlerini yaşadığı ve modernleşme olgusunu yakalamanın temel amaç olduğu bir zaman diliminde Ahmet Mithat için temel mesele –aynı Namık Kemal ve dönemin diğer yazarlarında olduğu gibi- bu sarsıntılı zamanı mümkün olan en az kayıp ve en fazla kazanımla atlatarak devleti ve milleti ayakta tutmaktır.

Bu amaçla yazarın eğitim, modernleşme, ilerleme ve daha birçok konuda temel bir düşünce örgüsüne sadık kalarak kendine has bir Osmanlı modernleşmesi arzuladığını söylemek mümkündür. Bu modernleşme arzusunda eğitim kilit rol oynayacak alanlardan biridir. İki medeniyet arasında yaptığı karşılaştırmalarda yazar, Batı medeniyetinin gücünün arkasında var olan dayanağın eğitim olduğunu anlamıştır. (Çonoğlu, 2015: 81) Ahmet Mithat'a göre eğitim birden fazla işleve sahip olması gereken hayati bir alandır. Yazara göre bu işlevlerden ilki eğitimin Batılı milletlerle aramızda beliren geri kalma halini ortadan kaldırma görevini ifa etmesidir. Mithat, eğitim alanında gerekli adımların hemen atılması durumunda bu geri kalma halinin ortadan kaldırılmasının mümkün olacağını düşünmektedir. Bu atılımda gerekli en önemli hususun eğitim olduğunu dile getiren yazara göre gelişme ancak eğitim sayesinde mümkün olacaktır. Yazara göre eğitim, Osmanlı toplumu için büyük sıçramalar yapılması gereken bir alandır ve bu alan düşünüldüğünde ne yazık ki “*yek kalemede fikdanını hükmekten başka kolayı yoktur.*” (A. Mithat, 2013:71) Eğitim alanındaki eksikliği işaret etmede dönemin entelektüellerinin yaşadığı zorluklara işaret eden Mithat'a göre karşılaşılan en büyük zorluk, toplumun eğitim ve bu alandaki eksiklikler hakkında bir fikrinin olmamasıdır. Eğitim alanındaki geriliğinin farkında bile olmayan Osmanlı toplumunu hissetmediği bir eksiklik hususunda harekete geçirmek son derece güçtür. Dünyanın gidişatı, dünya dengeleri hakkında hiçbir fikri bulunmayan bir toplumla karşı karşıya bulunmak, dönemin yazarlarını zorlayan en önemli dezavantajdır. Bunun için birbiriyle ilintili meselelerin dile getirilmesinde yazarlar büyük zorluklar yaşamaktadırlar. (A. Mithat, 2013:71)

Durumun farkında olan yazarlar açısından bürokratından en sade vatandaşına kadar toplumun güncel meseleler hakkındaki bilgi eksikliğine başka zorluklar da eklenmektedir. Bunlardan ilki de Avrupa hakkındaki bilgilerin kıtlığıdır. Avrupa'nın içinde bulunduğu durumun, yaptığı atılımların ayrıntılı bir incelemesi henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla toplum ve devletin ne ile karşı karşıya olduğu hususundaki düşünceler net değildir. Avrupa'ya dair bilgilerimizin fihrist derecesinde bile olmadığını ifade eden yazara göre karşılaşılan en çetin zorluk, halkın Avrupa ve dolayısıyla modernleşme hususunda takındığı tavidir. Bu tavrın şimdiye kadar Avrupa'dan yalnızca kötülük görmüş bir toplumun reddedici ve toptancı tavrı olduğunu dile getiren yazar, bu yaklaşım yüzünden sağlıklı bir seçme yapmanın imkânsız hale geldiğini belirtir. Yazara göre “*Avrupa'nın yalnız seyyiatını görüp mazarratını çekmiş olan halkımız o mütemeddin memleketin hasenatından dâhil nefret göster.*”mektedir. Bu yaklaşımın modernleşme çabalarını oldukça güçleştirdiğini dile getiren yazarın yakınmaları satırlarına yansımaktan geri kalmaz: “*Böyle bir memlekette cidden iş olarak ne görülebilir?*” (A. Mithat, 2013:71)

Ancak bu şikâyetler yazarı söz konusu meselelerde harekete geçmekten alıkoyamaz. Kendi fikir ve aksiyon dünyasının temelini halkına hizmet etmeyi koyan yazar, tüm eylemlerini derinden etkileyen bu temel yaklaşımı dile getirirken kendisinin, önceki nesillerin çabalarıyla, hizmetleriyle ortaya çıktığını, dolayısıyla en büyük amacının da kendisinden sonraki nesillere hizmet etmek olduğunu ifade eder. (A. Mithat, 2013:66)Yazar, böylece kendisini harekete geçiren en önemli düşüncenin halkına hizmet etmek olduğunu dile getirmiş olur. Bu hizmet aşkını kendisinin en önemli vazifesi olarak tanımlayan yazar, matbuatta harcadığı yıllara bile bu yaklaşım üzerinden kıymet biçerek 1282 yılından beri yaptığı muharrirliğini “*Bu hesapça yirmi dört yirmi beş senedir ki din ve devletime -velev ki pek naçizane olsun- hizmet-i tahririyede bulunuyorum.*” (A. Mithat, 2017B:19) yargısı eşliğinde değerlendirir.

Eğitim alanında ve halkı bilinçlendirmek hususunda harekete geçmeye karar veren yazarın yaşadığı iç hesaplaşmalar yine *Menfa*'daki satırlarına yansır. Bağdat'ta devlet memurluğu yapmakta

olan yazar, memurluktan istifa ederek bu alanda çalışmaya karar verirken yaşadığı iç hesaplaşmaları okuyucularıyla paylaşır. Bu iç hesaplaşmalardan sonra istifa ederek İstanbul'a gelen ve yazdıklarını satarak hayatını kazanmak isteyen Ahmet Mithat'ın çabaları, yaşadığı zorluklar, ailesinin bu konuda ona yardım etmesi gibi hususlar matbuat âlemimizde onu özel bir yere koymayı gerektirir. Elle çalışan küçük bir matbaada bastığı kitapların kırımı ve ciltlenmesi aile üyeleri tarafından yapılmaktadır. Ancak bu çabalar para kazanmak için yeterli değildir ve “*kâğıt parasını bile çıkaramamak menzilesinde kaldı[klarını] familya halkı görünce şikâyete*” başlar. (A. Mithat, 2013:52) Bu satırlar Türk matbuatı için adeta bir tohumun çatlama anındaki zor ve özel bir zaman diliminin hikâyesidir. Bu hikâyenin devamında yazarın çabalarında başarılı olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Ahmet Mithat yayımcılık ve yazarlık faaliyetlerini neredeyse yok mesabesinden başlatıp okuma saatleri tesis etme noktasına getirmeyi, şikâyet ettiği noktalarda halkı bilgilendirmeyi başarmıştır.

Ancak yazar, bu çabalarda geç kalmaktan şikâyetçidir. Döneminde yapılan atılımları ve atılan adımları beğenmekle birlikte kapatılması gereken önemli bir mesafe olduğunun da farkındadır. Bu konudaki yakınmalarına göz attığımızda yazarın bu gecikmeyi, geçmişte zamanında harekete geçmemekten kaynaklanan bir gecikme olarak değerlendirdiğini görürüz. *Üss-i İnkılap*'ta konuya değinen yazar, devlet erkinin gelişmeleri doğru okuyamadığını ve bu gelişmeler karşısında gereken adımları atmakta geç kaldığını belirterek özellikle matbaacılık alanında yaşanan gecikmenin, Kâtip Çelebi ve Esat Efendi gibi Avrupa'yı doğru biçimde tanıyan ve yaptığı sıçramalar hakkında gerçekçi görüşleri olan isimlere görev verilmemesiyle birleşerek Osmanlı toplumunu zamanın gerisinde bıraktığını belirtir. Gereken adımların doğru zamanlarda ve doğru biçimlerde atılması halinde ülkenin çehresinin tamamen değişeceğinden emin olan yazara göre matbaacılığın “*bizi el-yevm Belçika ve Almanya ve İngiltere ve Fransa'nın kuvvet-i ilmiye ve fikriyeden vasıl oldukları dereceye isal eyleyeceği şüpheden beri*”dir. (A. Mithat, 2013B:89)

Geri kalmanın iç nedenleri hakkındaki değerlendirmelerini yukarıdaki satırlarla ortaya koyan yazar, Avrupa'yı takipteki gecikmenin nedenleri hakkında *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde de bazı mütalaalarda bulunur. Bu gecikmenin temelinde Avrupa hakkında sıhhatli bir karara varılamamasının önemli bir rol oynadığını belirten Ahmet Mithat'a göre bu kararsızlık hali Osmanlı toplumu ve devletinin, gelişmeleri sağlıklı bir biçimde takip edememesine neden olmuştur. Üçüncü Selim öncesi dönemde kararsızlık içinde geçen yaklaşık bir asrın ardından nihayet Avrupa'yı takip etmeye karar veren devlet erkinin yeni bir tereddütle karşılaştığını ifade eden yazar, bu yeni tereddüdün Avrupai usulleri uygulayıp uygulamama hususunda ortaya çıktığını belirtir. Osmanlı kamuoyunun büyük bir kısmının bu usullerin aleyhinde bulunduğunu belirten yazara göre hakikati fark eden yalnızca az sayıda kişi bu usullerin değerini anlayabilmiştir. (A. Mithat, 2015: 1000)

Modernleşmenin yani terakkiyat-ı maddiyenin yalnızca ileri teknikleri almaktan ibaret olmadığının farkında olan yazara göre modernleşme kendi iklimini hazırlayan ve tüm alanları ihata eden bir kuşatıcılığa sahiptir. *Avrupa'da Bir Cevelan*'da yer alan ve Osmanlı devlet aklının modernleşme hususundaki gecikmesini irdelediği satırlarında yazar, bu modernleşme atılımı kapsamında yapılması gerekenleri de sıralar. Ahmet Mithat'a göre Osmanlı toplumu ve devleti açısından yapılacaklar listesi epeyce uzundur. İlerlemenin yalnızca “*...alî binaları, muntazam caddeleri, maişet-i mütemeddineleri filanları göz önünde tecelli etmekle kal*”madığını belirten yazar, bunların bir sonuç olduğunun farkındadır. Böyle bir sonucun yani modernleşmenin gerçekleşebilmesi için eğitim, sanat ve kültür alanında atılması gereken adımları da sıralar:

“*Her millet kendi müesaset-ı aliye ve sınıyesini ve asar-ı tarihiyesini kütüphanelerde, müzehanelerde heyakil-i umumiye vesairede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlarla zapt ve tahkim etmiştir ki ulum ve fünun ve edebiyat ve tarih güya apaşıkare tecessüm ederek birer mevcudiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir.*” (A. Mithat, 2015: 1001)

Bu hususlarda bizim epeyce geri olduğumuzu belirten ve bu alanlarda neredeyse yapılmış hiçbir çalışmanın bulunmadığını dile getiren yazara göre Osmanlı alanında bu cihetler bakımından

neredeyse “*fıkdan-ı külli hal*” bulunmaktadır. Bunun üstesinden gelebilmek içinde yapılacaklar bellidir: “*Her şeyi yeniden yapmak mecburiyetindeyiz. Cümlemiz elbirliğiyle pek çok seneler çalışırsak ancak biz dahi o esere iktifaya başladık sayılabiliriz.*” diyen yazara göre çalışmayla dolu dolu geçirilecek senelerden sonra torunlarımız bu düzeyi yakalama imkânı bulabileceklerdir. (A. Mithat, 2015: 1001)

Bütün bu gecikmişliğe rağmen Ahmet Mithat, Osmanlı toplumunun bu ilerlemeyi yakalayacağı hususunda ümitlidir. Mithat, Avrupa’ya hayran gözlerle bakmaktan kendini alabilmiş, karşılaştığı durumla ilgili özgüvenli ve büyük oranda doğru analiz yapmayı başarmış önemli isimlerden biridir. Avrupa’yı birçok ismin aksine; karşı konamaz, yakalanamaz bir zaviyeden görmemektedir: “*Yahu şu adamlar acaba dev gibi bir şey midir? Yok, vakti eserleri ile ispat eyledikleri kudret her ne kadar beşeriyetin fevkinde gibi görünürse de bu adamlar hiç de beşeriyetin fevkinde değildir. Sizin gibi, bizim gibi adeta adamlardır.*” (A. Mithat, 2002: 19) diyen yazarın, gereklilerin yerine getirilmesi durumunda Osmanlı toplumunun da ilerlemiş dünya toplumlarından birisi olacağına dair ümidi tamdır.

Yazarın eğitimle ilgili görüşlerinden ilkinin incelendiği bu bölümde göze çarpan en önemli husus, eğitimin bu gecikmeyi kapatacak en önemli teknik mesele olarak görüldüğüdür. Bu bakımdan yazarın tüm çabalarını bu yarığın kapanmasına yoğunlaştırdığı görülür. Gerek okuma saatlerinde halka ulaşan eserleri, gerek gazete yazıları gerekse eğitim alanında kaleme aldığı eserlerin hepsi bu amaca matuftur.

Bu noktada Batı’da eğitim alanında yapılan yayınları izlediğini bildiğimiz Ahmet Mithat’ın görüşleri bu bilimsel çalışmalardan epeyce etkilenmiştir. Yalnızca yapılan çalışmaları bire bir takip etmekle kalmayan yazar, aynı zamanda Osmanlı toplum ve kültür yapısının gereklileri çerçevesinde bu görüşleri tadil etme yoluna gitmiştir. Özellikle eğitim konusunda sadece teoriye, okuduğu kaynaklara dayanmayan yazarın kendi tecrübelerinden ve gözlemlerinden de yararlanması, pedagoji alanında ortaya konacak bilginin mutlaka tecrübeden geçmesi gerektiği kanaatine dayanmaktadır. (Şentürk-Aktaş, 2014:67) Eğitim alanında araştırma yapmak isteyen bir kişinin bu alanla uğraşabilmesi için için birçok çocuk ve torun sahibi olması gerektiğini belirten yazara göre bu yeterli değildir. Aynı zamanda bu çocukların talim ve terbiyesiyle bizzat ilgilenmesi, üstelik bu ilgilenme işini bir öğretmen derecesinde gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu niteliklere sahip olan bir yetişkinin talim ve terbiye görevini gereği gibi anlayabileceğini düşünen yazara göre, bu niteliklere haiz bir birey edindiği tecrübeler sayesinde eğitim alanındaki teorik bilgilerini tamamlayabilecektir. (A. Mithat, 1889:148-149) Özellikle “*Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaiifi*” adlı eserinde bu hususta bilgiler veren yazar, Avrupa ve Amerika’da bu konuda yapılmış birçok çalışma olduğunu, bu çalışmalara rağmen söz konusu milletlerin eğitimi geliştirmek amacıyla hala çabalarını sürdürdüklerini ifade ederek (A. Mithat, 1889:52-53) Osmanlı alanındaki çalışmaların yetersizliklerini eleştirir ve dönemin eğitimcileri bu konuda çalışmaya davet eder. (A. Mithat, 1889:138-139)

1.3 Ahmet Mithat’ın Batılaşma ve Kültürel Değişim Bağlamında Eğitime Yüklelediği Anlam

Osmanlı toplumunda yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan eğitimli genç kesimin sahiplendiği ve kendileri üzerinde yabancılaştırıcı etki gösteren bazı zihinsel/ruhsal tavırlar, yazar için eğitime yeni bir anlam yüklemeyi gerekli kılar.

Eğitimin Ahmet Mithat’ın düşünce evreninde sahip olduğu bir diğer işlev; Osmanlıya münhasır olması istenen modernleşme sürecinde genç nesilleri kendi kültür dairesi içinde tutması, Batı’nın kendi dışındaki tüm milletleri ve değerleri yok sayan, değersizleştirici yaklaşımının karşısında durması ve genç nesilleri bu tavra karşı ruhen ve zihnen beslemesidir. Özellikle edebi eserlerinin dışında kalan eserlerinde Batı’yla medeniyet boyutunda ciddi bir hesaplaşmaya girişen ve Batılı oryantalist anlayıştan neşet eden, yeryüzünün geri kalanını herhangi bir değer ve saygıyı hak etmeyen

yerler/milletler olarak görme biçiminde özetleyebileceğimiz tavrın karşısında duran yazarın bu amaçla reddiye bağlamında en az üç eser yazdığını (dört ciltlik *Niza-i İlm u Din*, üç ciltlik *Müdafaa*'lar, *İstibşar* ve kısmen *Paris'te Otuz Bin Budi*) ve söz konusu eserler göz önüne alındığında bu hesaplaşmanın 4000 sayfayı aşan bir hacme sahip olduğunu söylemek gerekir. Bu yaklaşımın bir yansıması olarak Ahmet Mithat; eğitimi, söz konusu Batılı akli nüfuzu etkisizleştirmek adına en önemli uğraş olarak görmüştür.

Niza-i İlm u Din'i günümüz harflerine kazandırarak eser üzerinde inceleme yapan Mustafa Yıldırım'ın da çalışmasında işaret ettiği en önemli husus budur. Yıldırım, *Niza-i İlm u Din*'in yazılış amacına değinirken aslında yazarın eğitim ve kültür alanındaki bu temel yaklaşımına işaret etmektedir. Yıldırım'a göre Ahmet Mithat'ın özelde söz konusu eserde, genelde ise özellikle gençleri hedef kitle olarak seçmesindeki ve bu kitleye dair çalışmalar yapmasındaki temel neden, "*Batı emperyalizminin Osmanlı ülkesinde kendisine entelektüel düzeyde taraftar kazanma amacına dönük bir meydan okumaya karşı çıkıştır*". Kendi ülkesinin eğitim gören gençlerinin kendilerine yansıtılan "*oryantalist bir zeminde kültür emperyalizminin bir koçbaşı olarak iş görmesi*"ni engellemeye çalışmak, yazarın tüm eserlerinde görülen en önemli amaçtır. (Yıldırım, 2019:28) Bu bakımdan yazar, bu Batılı meydan okumayı kendi gibi düşünen ilk dönem yazarlarla birlikte (Namık Kemal, Mizancı Murat, Ziya Paşa, Halil Halit Bey vb.) "*Sultan Abdülhamid döneminin şartları altında göğüslemiş gibi görünse de 2. Meşrutiyet döneminde*" bu Batılı yaklaşımın oldukça güçlü bir şekilde kök saldığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak "*Bu dönemde kendi irfanından ve onun köklerinden şüphe duyarak oryantalizmin ötekileştirmesini kabullenen aydınların medeniyet dairemizin dışına sav[rul]dukları görülmüştür.*" (Yıldırım, 2019:28) Ahmet Mithat'ın değişik tarihlerde kaleme aldığı çok sayıda eserde yer alan bu amaca dönük uyarılar dikkat çekmektedir. Örnek olması bakımından, *Niza-i İlm u Din*'de yer alan uyarılara göz atmak bile -1900'lü yıllarda dahi- bu çekişmenin oldukça ateşli bir biçimde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu durumun bir başka açıklaması da Osmanlı modernleşmesinin Batılılaşma boyutuna kaymadan salt bir modernleşme hareketi olarak kalmasıyla ilgili yürütülen entelektüel mücadelenin -en azından Ahmet Mithat bakımından- güç kaybetmesine rağmen hala sürdüğü anlamına gelmesidir. Ancak kısa süre sonra ortaya çıkan 2. Meşrutiyet'in kültürel ortamında bu tavır, devrik hükümdarla ilintili bir biçimde algılanmış ve Abdülhamit devrine ait her şey gibi dolaşım dışına çıkarılmıştır.

Ahmet Mithat'ın Avrupa kültürüne bir bütün olarak bakışını ortaya koymak onun eğitim dâhil tüm alanlarda ortaya koyduğu yaklaşımı anlamak bakımından önem taşımaktadır. Bu bakımdan onun Avrupa'yı nasıl gördüğünü eserlerinden hareketle ortaya koymaya çalışacağız. Öncelikle yazarın ilerleme, Batı medeniyeti vb. hususlarda son derece soğukkanlı ve seçici bir tavra sahip olduğunu söylememiz gerekir. Her ne kadar göz kamaştırıcı olursa olsun Avrupa ve onun zenginlikleri hayran kalınır karşısında çaresizlik duyulacak bir ruh hali oluşturmaz. Dolayısıyla yazar, Batı'yı hayranlıkla izlemek yerine analiz etmeyi, işe yarayan kısımlarını dikkate almayı tercih eder.³

Bu anlayışla kendini körü körüne bir Batı hayranlığının pençesinden kurtarabilen yazarın amacı, Batı'dan faydalanarak Osmanlı mülkünü ve milletini mamur etmektir. İnsanın en çok kendine ait olan varlıkları sevdiğini, onlara değer verdiğini belirten yazar, bundan dolayı başka memleketlerin mamurluklarına hayran kalmak yerine kendi mülkünü mamur etmenin derindedir. (A. Mithat, 2014:97) Bu yaklaşım Avrupa medeniyetinin incelikli bir karşılaştırmasını da içerdiğinden Mithat, Avrupa medeniyetini maddi ve manevi bakımdan ikiye ayırarak Osmanlı kamuoyunu derinden hayranlığa sevk eden -özellikle kültür, felsefe vb. alanlardaki- hususlara yoğunlaşır. Soğukkanlı bir bakışla Avrupa'nın hem iyi hem de kötü yanları bulunduğunu dile getiren yazar, "*Avrupa'dan gelen*

³ Ahmet Mithat'taki bu yönelimin, ondaki terkip düşüncesiyle ilgili olduğunu ifade eden Koç, yazarın o günkü şartlar içerisinde geçmişe ait değerleri tamamen terk etmeden yeniliğe de açık olmasının onun eğitimin anlayışının önemli bir yanını oluşturduğunu ifade etmektedir. (Bkz. Okan KOÇ, *Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Mithat Efendi'nin Eğitim Anlayışı*, 1. International Symposium On Sustainable Development, June 9-10, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina 2009, s. 387-392.)

şeylerin çürüğü sağlamından, kötüsü iyisinden pek çok ziyade olduğunu iyi tecrübe etmişimdir." (A. Mithat, 2017:703) diyerek seçici davranmanın önemine bir kez daha dikkat çeker. *Ölüm Allah'ın Emri* adlı hikâyesinde Tanzimat'ın ilanı ile birlikte İstanbul'da alafranga tavırların hükmünün gittikçe arttığına dikkat çeken yazar, Osmanlı toplumunda görülen kültürel Batılılaşma noktasında Tanzimat'ı kendine bir milat olarak belirlemiş durumdadır. (A. Mithat, 2017:206) Osmanlı Türk toplumunda görülen bu kültürel değişimin bir geçmişi olduğuna değinen yazara göre, bu kültürel değişim öncelikle Hristiyan azınlıklarda etkisini göstermeye başlamış, bu toplulukları asırlık kalıplaşmış yapılarının dışına çıkararak onlara yeni form sunmuştur. Buna göre alafrangalık öncelikle Rumları etkilemiş, sonra da Yahudi ve Ermeni toplumlarını etkisi altına almıştır. (A. Mithat, 2018: 89)

Modernleşme çabalarının mağlubiyet hissinden bağımsız bir akılla yürütülmesi gerektiğini belirten yazara göre, Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu maddi geri kalmışlık giderilemeyecek bir eksiklik olarak görülmemelidir. Ahmet Mithat'ın en keskin düşünce çizgilerinden birini oluşturan bu umdeye göre milletler bazı dönemlerde maddi bakımdan diğer milletlerden geri kalabilir. "... *galibiyet ve mağlubiyet-i maddiyenin hiçbir hükmü yoktur. Bugün mağlup olan bir devlet veya bir milletin yarın tekrar galip gelmesi imkânını kimse reddedemez.*" (A. Mithat, 2013D:520) diyen yazar için en kritik husus, bu geriliğin bir çöküş psikolojisine dönüşmemesi, bir mağlubiyet psikolojisinin ortaya çıkmamasıdır. Güçlü devletlerin ve milletlerin bile böyle bir tehlikeyle karşılaştıkları kültürel değişim ortamında Osmanlı devleti ve milleti için dikkat edilmesi gereken en kritik husus, kendi kültürel değerlerinden vazgeçmeden maddi gerilemenin çaresini aramaktır. Bu noktada Cengiz Tatarlarını, Basklar'ı, Goller'i, Hunlar'ı örnekler veren yazar "... *kılıçlarıyla mağlup ettikleri milletlere bilahare medeniyet cihetiyle kendileri mağlup olarak onlar karışıp bitmişlerdir.*" diyerek birçok galip kavmin kültürel olarak yok olup gitmelerine dikkat çeker. (A. Mithat, 2013D:520)

Bu bağlamda modernleşme alanında Osmanlı gençlerinin ve elitlerinin herhangi bir yetersizlik duygusuna kapılmaması gerektiğini ifade eden yazara göre geri kalma halimiz yalnızca maddi unsurlarla sınırlıdır. Tarihi gerçekler incelendiğinde Osmanlı alanında adları dünyaca bilinen birçok nitelikli insan yetiştiğini ileri süren yazara göre kültürel, sosyal alanda bir gerilikten söz etmek mümkün değildir. (A. Mithat, 2013B:185-186)

Sanat, edebiyat, ekonomi, askerlik vb. alanlarda milletimizin tarih boyunca büyük isimler yetiştirdiğini, padişahlar başta olmak üzere devlet ricalinin belli alanlarda şöhret sahibi kişilerden oluştuğunu iddia eden yazara göre "... *idare-i devletçe zamanların en büyük diplomatları, ekonomileri, amiralleri, seraskerleri olan vüzerâ ve ümera meyânında fazail-i ilmiyeleriyle mümtaz olanların miktarı yüzleri geçer.*"

Avrupa medeniyetinin tüm yönleriyle dikkatli bir analizden geçirilmesi gerektiğini düşünen yazara göre hâlihazırdaki Avrupa medeniyetinde çözümü güç birtakım içtimai problem bulunmaktadır. Bu durumun Avrupalılar tarafından da dile getirildiğini ve uyarılar yapıldığı ifade eden yazara göre söz konusu kişiler kendi halklarına "... *Aman yavaş gidiniz! Ayağınızın basacağı yerleri bir güzelce yoklamaksızın basmayınız! Zira o medeniyet-i cedidenin zahiri ziynetleri yılan ziynetleri gibidir. Onun zırhlı dişleri derununda saklıdır. Kendinizi o dişler ile mecruh, o semm ile mesmum etmemeye çalışınız, diye vaaz ve nasihatler verirler.*" ve yazara göre bu uyarının üzerinde ciddi biçimde düşünülmesi gerekir. (A. Mithat, 2013D:163)

Kendisinin bu uyarıyı dikkate alarak Avrupa medeniyetine ihtiyatla yaklaştığını belirten yazara göre Batı tesirindeki kültürel değişim ve modernliği yakalama birbirinden tamamen farklı kavramlardır. Bu ayrımı Madam Gülnar'ın ağzından dile getirmeyi tercih eden yazar, düşüncelerini okurlarıyla paylaşır:

"Biz terakki denilen şeyi maddi manevi olmak üzere ikiye taksim eyliyoruz. Terakkiyat-ı maddiyece Avrupa ve o meyanda bilhassa Paris mucib-i hayret olacak dereceye varmıştır. Bu terakkiyi ariz amik ve amik tetebbu ve tetkik ederek kendi memleketlerimize muktedir

olabildiğimiz derecede az çok tatbik emrinde o tettebbuattan istifade etmeliyiz. Tedenniyat-ı maneviyesini de bi't-tettebbu onlardan tevakki esbabına tevessülde kusur eylememeliyiz.” (altı çizili vurgu bize aittir.) (A. Mithat, 2013B: 185-186)

Satırlarda geçen “*bi't-tettebbu*” ifadesi yazarın tüm hassasiyetlerini dile getiren anahtar sözcüktür. Bu anlayış çerçevesinde yazar, Avrupa medeniyetinin kökenlerine ve hâlihazırda yaşadığı tıkanmalara işaret eder. Ahmet Mithat açısından Avrupa’da görülen gelişmelerin maddi bakımdan örnek alınabilir görülmesine karşın manevi ya da kültürel bakımdan ortaya çıkan yeni toplum düzeni, Osmanlı kültür dairesinin tahammülü dışındaki yeni bir hayat tarzına işaret etmektedir. Osmanlı toplumu ve diğer Müslüman toplumlar için modernleşmenin iki güçlü temele dayanması gerektiğini düşünen yazar, bu temelleri “terakkiyat” ve “tedenniyat” olarak dile getirir. Bu, toplumun modernleşirken dini ve geleneksel değerlerini de muhafaza etmesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan modernleşmeye yeni başlayan toplumların söz konusu ayrımı dikkate almaları halinde bu tuzağa düşmemeleri hususunda bir şansları olduğunu ifade eden yazara göre Batı toplumları bu şansı yitirmiş durumdadır. (A. Mithat, 2013B: 772)

Modernleşen Osmanlı toplumunun kendi milli ve manevi değerlerini yitirmemesi gerektiği noktasında sarsılmaz bir fikri bütünlüğe sahip olan yazar, Avrupa toplum ve fikir hayatında görülen sekülerleşme cereyanlarının bizim toplumumuzda ortaya çıkması için bir neden bulunmadığı kanısını taşır:

“... bizim için Avrupa'nın terakkiyat-ı maneviyesini arzu eylemek medeniyet-i kadimemizin ve diyanet-i İslamiye'mizin bizde peyda eylediği maneviyatı feda demek olacağından buna vicdanımız bir veçhile rıza gösteremez. Zira Avrupa'nın maneviyatı ekseriyet üzere esas-ı ma'yubeye mübteni olduğundan onlar memduhiyetçe de bizim maneviyatımıza kıyas bile kabul edemez.” (A. Mithat, 2013B: 1000-1001)

Maddi ilerlemenin Avrupa toplumlarında ortaya çıkardığı toplumsal maliyeti değerlendiren yazar, bu maliyetlerden en önemlisinin Avrupa toplumlarında din düşüncesinin aşınması olduğunu ileri sürer. Yazara göre bu aşınmanın getirdiği toplumsal karmaşa, klasik toplum yapısını ciddi biçimde aşındırmış, aile içindeki ve fertler arasındaki ilişkilerde geri dönülemez bir erozyona neden olmuştur. Bu toplumsal erozyonun iki nedenden kaynaklandığı ifade eden yazara göre bunlardan ilki “terakkiyat-ı zihniye”, diğeri ise “tenevvürat-ı nazariye”dir. Bu iki kavramın değişimi hızlandırdığı Avrupa toplumları dini ve manevi bakımdan büyük bir çıkmaz içindedir ve dinin boşluğu değişik fikri ve siyasi düşünme biçimleriyle ikame edilmeye çalışılmaktadır ve bu yüzden “*Efkâr-ı umumiyeleleri Bonapartist, Royalist, Filanist diye yüzlerce aksama bi'l-inkisam yekdiğerinin hasm-ı canı olmuştur.*” (A. Mithat, 2013B: 1000-1001)

Bu toplum yapısının ortaya çıkmasında eğitimin en önemli etken olduğunu dile getiren yazara göre okullarda din eğitiminin ortadan kalkması ve seküler düşüncüyü benimseyen okulların kurulmasıyla toplumsal değişimin fitili ateşlenmiştir. Bu değişim, Avrupa toplumlarının bütün sosyal kurumlarını çökertmiş, geleneksel kavramların anlamlarını yitirmesine neden olmuştur:

“Bir zamanlar Fransa, papazların elinde bulunan mektepleri ahval-i maneviyesi salah ile areste olmayan familyalara kıyas eyledi. Papazlara talim ve terbiye-i etfal hizmetlerine rekabet için “laik” namıyla sivil mektepler teşkil eyledi. Bunlar ileriye gittikçe papazların mektepleri gerileyerek nihayet hükümet-i ahire papazların tedrisatını adeta bi'l-külliyeye menle bütün mektepleri sivil haline koymaya kalkıştı. Avrupa'nın sair tarafları da az çok hep bu hali taklit eylediler. Netice ne oldu? “Hikmet” namıyla dinsizlik meydan aldı. “Edebiyat” namıyla fuhşiyat tezyin olundu. “Serbesti” namıyla serbazi tevsî etti. Bu yolda terbiye olanlar en evvel familya denilen şeyi lüzumsuz saydılar. İzdivacat-ı meşrua azaldı. Evlad-ı meşrua meyanına evlad-ı gayr-i meşrua karıştı. Babalık, analık, oğulluk, kardeşlik muhabbetlerinin yerine vatan muhabbeti, vatandaşlık muhabbeti ikame edilmek istenildiği halde bunlar ikame edilemeyip fakat onlar kalktılar, zail oldular. İşte bugün Avrupa'nın başına bela olup kalan anarşizm melaneti de bu yolların netice-i semere-i mel'unesi oldu.” (A. Mithat, 2014:94-95)

Aynı düşünceyi *İki Hü'd'akar*'da da dile getiren yazar, eserlerinde anlattığı yeni toplum düzeninin ortaya çıkmasındaki temel nedenin "... *Fransa'nın maarif-i umumiyesi[nin] akaid-i diniye hususunda kayıtsızlıktan ibaret bulun*"ması olduğunu uzun uzadıya ifade ederken bu değişim neticesinde diğer katmanlarında olduğu gibi "*Fransa'nın kibar âlemindeki terbiyesi[nin de] her türlü israf ve sefahati mübah ve belki de vacip derecesine vardırıldığından*" bahseder. (A. Mithat, 2017:704)

Bu bakımdan modernleşme olgusunun dinden uzaklaşma ve klasik toplum düzeninin ve değerlerinin yıkılması anlamına gelmediğini belirten yazar açısından maddi ve manevi alanlardaki gelişimin iki boyutlu olması gerekir. Bu yüzden yazar, "... *insanların terakkiyat-ı maddiyesi temeddün ile husule gelir ise terakkiyat-ı maneviyesi dahi mutlaka tedeyyün ile husule gelir...*" düşüncesini kuvvetli bir biçimde dile getirir ve bu yaklaşımı birçok eserinde savunur. (A. Mithat, 2013:18)

Bu bakış açısından hareket eden yazara göre eğitimin en önemli görevlerinden biri maddi gelişme bakımından toplumun ve devletin ihtiyaçlarını karşılarken eş zamanlı olarak toplumsal ve dini değerlerin genç nesillere aktarılmasında da başat rol oynamasıdır.

Ahmet Mithat, ayrıca eğitimin ve eğitim kurumlarının gençlere detaylı ve doğru düşünmeyi, ayrıntılara dikkat etmeyi öğretmesi gerektiğini düşünür. Farklı bir biçimde söylemek gerekirse yazara göre eğitimin ve eğitim kurumlarının en önemli görevi, gençlere analitik düşünme yeteneği kazandırmasıdır. Analitik düşünme becerisinin ise derecelendirilmiş ve her seviyede iyi yapılandırılmış bir eğitim sistemi neticesinde mümkün olacağını düşünen yazara göre Osmanlı eğitim sistemi bu bakımdan bazı yetersizliklerle maluldür. Bu yüzden gençlerin yüzeysel yaklaşımlarla, popüler bazı düşüncelere kolaylıkla kendilerini kaptırabildiklerinden yakınan yazarın bu yakınması, o dönemde yaşanmaya başlanan ve giderek şiddetlenecek olan bir entelektüel çatışmayı bize haber verir. (A. Mithat, 2013:58)

Ahmet Mithat'ın kısaca işaret ettiği bu durum aslında resmi yaklaşımın da dikkate aldığı bir noktayı işaret eder. Bu nitelik, 1890'lı yılların sonuna doğru yeni bir müfredat ve kadroyla yeniden eğitime başlayan Darülfünun'da görev alan eğitim kadrosunu seçen Emrullah Efendi'nin en dikkat ettiği hususlardan birisini oluşturur. Buna göre eğitim kadrosunda aranan en temel özellik "... *bir yandan İslam-Osmanlı kadim geleneğine, diğer yandan modern Batı kültürüne birlikte nüfuz edebilme kabiliyetini haiz*" olmasıdır." (A. Mithat, 2016:11)

Eğitimin Batı ile kültürel ilişkilerde gençlerimize uyanık bir bilinç sağlama görevi üstlenmesi gerektiğini ifade eden yazara göre, başta gençler olmak üzere Batılı kaynaklara ulaşma imkânı bulan insanımızın bu kaynaklarda yer alan düşünceleri dikkatli bir biçimde eleştiri süzgecinden geçirmesi gerekmektedir. Bu düşüncesiyle Ahmet Mithat, son dönem Osmanlı gençlerinin Batı kültürüne hazırlıksız yakalanması karşısında yaşadıkları savrulmalara karşı bir tavır inşa etmeye çalışmaktadır. (Yılmaz, 2016:514.)

İnsanın doğal yaklaşımı gereği kendinin ve milletinin birçok eksikliğini görmezden gelme eğiliminde bulunduğunu dile getiren yazar, Avrupa kaynaklı düşüncelerin ve yaklaşımların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği hususunda okurlarını uyarır. Batılı kaynakların kendi kültür ve medeniyetini sürekli iyi yönleriyle anlatması karşısında da can alıcı bir soru yöneltmekten geri kalmaz: "*Öyleyse cennet gibi mamur memleketleri sel gibi kanlar ile salhanelere çeviren millet hangisidir?*" (A. Mithat, 2000:197)

İçinde buldukları devirde adeta küresel bir hâkimiyete ulaşan Batılı güçlerin dünyanın birçok bölgesini karışıklık ve çatışma içinde bıraktıklarına dikkat çeken yazar, Batılı kaynaklarda Müslümanlara yönelik ortaya konan iddiaların bilimsel olmaktan daha çok söylemsel bir nitelik taşıdığına dikkat çekerek bu iddiaları kabul etmenin mümkün olmadığını ifade eder. Bu iddiaların zaman zaman akıl almaz boyutlara ulaştığını belirten yazara göre, "*Avrupalıların kulakları İslamiyet aleyhinde türlü eracı ile doldurularak Müslümanların yılda bir kere Hristiyan eti ekl etmeleri mutad olduğuna varıncaya kadar bin türlü iftiralarla ehl-i İslam'ın hemen vahşi canavarlardan beter*

oldukları ilan ve tefhim kılınmış olduğundan...” (A. Mithat, 2013D:658) bu konuda ortaya konan düşüncelerin çoğu zaman bilimsel ve fikri bir alt yapıdan yoksun olduğunu dile getirir. Hristiyan Avrupa'nın Doğu ve İslamiyet hakkında asırlar süren bilgi eksikliğiyle malul olduğunu ifade eden yazara göre günümüzde dahi bu bilgi eksikliğinden kaynaklanan birçok yanlış düşünce hala gündemde kalmaya devam etmekte olduğu gibi bu düşüncelerin içerikleri de aklı başında insanların alaycılıkla gülümsemelerine neden olmaktadır.

Avrupalı sıradan bireylerin bile bu düşüncelerden derinden etkilendiğini dile getirmek için zaman zaman kurmacanın imkânlarına da başvurmadan geri kalmayan yazar, bu yaklaşımını *Acayib-i Âlem* adlı hacimli romanında da dile getirir. Miss Haft ve halası arasında geçen muhavere, “Türk” sözcüğünün sıradan Batılı bireylerin zihin dünyasındaki olumsuz anlamlarını ortaya koymak için kaleme alınmış gibidir. Batılı sıradan birey için Türk, “*Dünya yüzünde bahayim-i müfteriseden hiç de farkları olmayarak yaşamakta bulunan birtakım mahlûkattan birisi olmak*” anlamına gelmektedir. (A. Mithat, 2017C:63)

Ahmet Mithat'ın karşı çıktığı düşüncelerden biri de Avrupalı entelektüellerin Avrupa medeniyetinin yalnızca Avrupa sınırları içinde ve Hristiyanlık öncülüğünde oluşturulmuş saf bir medeniyet olduğu düşüncesidir. Bu medeniyetin Hristiyan Avrupa'nın tek başına oluşturduğu bir medeniyet olmadığını savunan yazar, *İstibşar*'da söz konusu medeniyetin kökeninin Müslümanların kurduğu Endülüs medeniyeti olduğunu ifade eder: “*Hakikat-i hal şundan ibarettir ki medeniyet-i Hristiyanıye denilen şimdiki netice-i terakkiyat Hristiyanların başladıkları bir şey olmayıp bilakis daha sekizinci asırda Hristiyanlık a'lemi henüz zalam-ı cehalet ve vahşet içinde iken İspanya'daki Müslümanlar bu şimdiki medeniyetin esasını kurmuşlardır.*” (A. Mithat, 2018:35)

Benzer karşı çıkışları *Ahmet Metin ve Şirzat* adlı eserinde de ortaya koyan Ahmet Mithat, düşüncelerinin doğruluğunu ispat etmek amacıyla İslam bilim ve medeniyet tarihinden bazı sayfaları okurlarıyla paylaşarak Avrupa medeniyetinin kökeninde Müslüman bilim adamlarının yaptığı çalışmaların bulunduğunu iddia eder. (A. Mithat, 2013D:491)

Müslüman ülkelerin Avrupa'nın karanlık dönemlerini yaşadığı çağlarda bilim ve sanatın evrensel hamiliğini üstlendiğini dile getiren yazara göre, “... o vakit âlem-i İslamiyet bedayi-i asar-ı aliyenin mehd-i zuhuru ve ulum ve sinainin merkezi”dir ve yazar, bu durumun tekrarlanması, yani İslam diyarlarının yine bilim ve kültür merkezi olması noktasındaki ümidini korumaktadır. (A. Mithat, 2018:43)

Yazar, oldukça geniş bir yelpazede ortaya koyduğu fikirleriyle Osmanlı elitini ve eğitimli genç kesimi, Avrupa kaynaklı ve Avrupa'nın kendisini medeni tek coğrafya olarak konumlandığı düşünme biçiminden sakındırmaya çalışmaktadır. İslam medeniyetinin dünya çapında başarılarla ulaşan bir medeniyet olduğu düşüncesinin sıklıkla tekrarı, kanımızca ortaya çıkmaya başlayan mağlubiyet-i maneviyenin önünü almaya yöneliktir. Bu bakımdan Avrupalı kaynaklarda yer alan iddiaların tümünün doğru kabul edilmemesi gerektiğini dile getiren yazara göre bu fikirlerin birçoğu Avrupa'nın kendi dini ve toplumsal hayatından kaynaklanan ve yine oraya özgü sorunlar için geçerli olan fikirlerdir. Bu fikirlerin, çoğu zaman Müslüman Osmanlı toplumu açısından geçersiz ve anlamsız olduğunu ileri sürerek iki toplumun ortaklığının son derece sınırlı olmasından dolayı bu yaklaşımların bizim için anlamsız olduğunu ve benimsenmemesi gerektiğini dile getirir. Bu hususa örnek olarak da felsefe alanında yapılan çalışmaları örnek verir. İslam bilim tarihinde adları bilinen ve önemli fikirler ortaya koyan İbn'ü-r Rüş, İbn-i Sina, Celaleddin-i Rumi, Muhyiddin-i İbn-i Arabi gibi çok sayıda isim olduğuna ve bunların hiçbirisinin İslam'ı reddetmediğine dikkat çeken yazara göre modern olmak için Avrupa'da olduğu dini değerlerden uzaklaşmak bizim açımızdan bir zorunluluk oluşturmamaktadır. (A. Mithat, 2018:45)

Yazarın birçok eserinde görülen ancak dört ciltlik *Niza-yı İlm u Din*'de eserin ana konularından birini oluşturan yaklaşımına göre Avrupalı düşünür ve bilim adamları Osmanlı ya da

İslam söz konusu olduğunda bilimsel yaklaşımlarını ve tarafsızlıklarını bir kenara bırakmakta, kendi Hristiyan kimliklerinin etkisiyle birtakım düşünceler üretme yoluna gitmektedirler. Draper'e yazdığı bu reddiyede, bu hususta Draper'i örnek olarak göstererek düşüncelerini dile getirme imkânı bulan yazara göre Avrupalı bilim, kültür ve sanat insanlarının yaklaşımındaki bu nitelik asla göz ardı edilmemelidir: “*Nasraniyet âlemi İslamiyet aleyhine aldatmak için birçok iftiralar neşredildiğini gördüğümüz gibi her nedense İslamiyet'e dost olanların dahi min gayr-i taammüt birçok hilaf şeylere kapıldıklarını görmüşüzdür.*” (Yıldırım, 2019:141)

Hatta bazı konularda Avrupa kaynaklı ve bilimsel oldukları iddiasıyla ortaya çıkan kimi yayınların ve çalışmaların amacının İslam medeniyeti ve dini üzerine art niyetli bazı fikirler yaymak olduğunu dile getiren yazara göre Draper bunun en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır. Draper'i, tarafsız görünmeye çalışarak “*tahribatını gayet üstadane yürütmekte ... pek mahir*” (Yıldırım, 2019:128) bir adam olarak niteleyen Ahmet Mithat, Hristiyanlığa karşı şiddetli eleştiriler yönelten Batılı isimlerin bile İslamiyet söz konusu olduğunda bu tavrı bir kenara bırakarak kendi Hristiyan kimliklerini işe koştuktan çekinmediklerini yine Draper örneği üzerinden dile getirmeye çalışır. Draper'in Hristiyanlığa karşı ciddi eleştiriler yöneltmesine karşın İslamiyet söz konusu olduğunda Hristiyan bir duyarlılıkla meselelere yaklaştığını ifade eden Ahmet Mithat, bu yaklaşıma örnek olarak da Suriye'nin Müslümanların eline geçmesi bahsini gösterir. Bu bahiste Draper'in bir Hristiyan gibi meseleye yaklaştığını ve buna göre hükümler ortaya koymaya çalıştığını belirtir. Avrupalı muharrir ve bilim adamlarının kendileri seküler olarak niteledikleri durumlarda bile toplumsal kimliklerinin devreye girdiğini, dini kimliklerinin işe karıştığını ileri sürer. (Yıldırım, 2019:157) Bilimsel bir yaklaşımla eserini kaleme aldığı iddiasındaki Draper'in satırlarında görülen teessürlere dikkat çeken yazar, bu teessürlere ilgili düşüncelerini de okurlarıyla paylaşır: “*Muallim-i mumaiylehin teesürleri hep İslam'ın Nasraniyet üzerine ettiği galebelerden dolayı husule geliyor. Hem de kendisi din-i Nasarayı kabul etmediği ve onu bir kat daha düşürmek için bu kitabı yazdığı halde yine bu derecelerde müteessir oluyor.*” (Yıldırım, 2019:161)

Avrupalı düşünür ve bilim adamlarının gerçekten yansız bir biçimde inceledikleri konulara yaklaştıkları zaman İslam kültür ve dininin üstünlüğünü kabul etmekten başka çareleri kalmadığını ileri süren yazara göre, yakın zamanda bunun; Lord Stafford, Abdullah Quilliam ve Muhammed Russell Web Efendiler gibi birçok örneği görülmüştür.⁴

Avrupalı müellif ve felsefecilerin İslam ve Osmanlı söz konusu olduğunda ortaya koydukları tavır hakkında da yazarın tepkisi de “*Hazelehümlullah (Allah onları başarısız kılsın).*” biçiminde belirginleşir. (A. Mithat, 2016:60)

Bu açıklamalardan sonra Avrupa kökenli kaynakları ve müellifleri okuyan gençlere önemli bir uyarıda bulunan Mithat, okunan satırların, karşılaşılan düşüncelerin ciddi bir eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerektiğini ihtar eder. Bu eleştirinin niçin gerekli olduğunu uzun uzadıya örnekleyen yazar, gençlere yönelik bu çağrısının “*bazı malumat-ı sathiyeye ve kulub-ı zaiife ashabını idlal etmesi*” tehlikesine karşı yapılmış bir çağrı olduğunu belirterek “*Bu gibi asar-ı mühimme[nin] tarihin delaletiyle beraber okunmaz ise bazı malumat-ı sathiyeye ve kulub-ı zaiife ashabını idlal etmesi[nin] de muhtemel*” olduğunu ifade eder. (Yıldırım, 2019:114)

Bu konuda en önemli hususun söz konusu kaynakları ve müellifleri okuyan gençlerin okudukları konuda kendi zekâ ve uyanıklıklarıyla konu hakkında derinlemesine inceleme yapmaları olduğunu ifade eden yazar, bu inceleme yapılmadan herhangi bir yerde görülen fikirlerin aynen kabul

⁴ A. Mithat, *İstibşar*, s. 138-139. Yazar, Amerika Birleşik Devletleri'nin Hindistan'a konsolos olarak atadığı Aleksandır Russel Webb'in Müslüman olması ve Amerika'da İslamiyet'in yayılması için yaptığı çalışmaları müstakil bir eser halinde “*İstibşar- Amerika'da Neşr-i İslam Teşebbüsü*” başlığıyla 1894 yılında yayımlamıştır. Eserde Avrupalı bireylerin Müslümanlığı seçme nedenleriyle ilgili açıklamalar da mevcuttur.

edilmesi halinde birer “*tahkiken değil takliden filozof*” olacakları konusunda uyarılarda bulunmayı sürdürür. (Yıldırım, 2019:88)

Avrupa kökenli felsefi düşünceleri de aynı yaklaşım içerisinde ele alan yazar, bu fikirlerin dikkatli bir biçimde eleştiri süzgecinden geçirilmeksizin kabul edilmesinin sakıncalarını ortaya koyar. Bu fikirlerin ortaya çıkma nedenlerinin ve müelliflerinin düşünce dünyalarının bilinmemesi halinde gençlerin kendi kültürlerine yabancılaşarak toplumlarına yabancı bir birey haline gelecekleri konusunda⁵ da okuyucularını uyarır ve bu uyarıyı yapmayı bir “vecibe” addeder: “*Mütefelsefin-i merhumenin alelittlak din namına gösterdikleri husumetin menazil ve meratibinini bilmeksizin, anlamaksızın gençlerimiz dahi en büyük nimet-i ilahi olmak üzere nail buldukları hikmet-i sahiha takdir edemeyerek bir nazar-ı laubalîyane ile yollarını kaybetmesinler diye ihtarı vecibeden addederiz.*” (Yıldırım, 2019:85)

Ahmet Mithat, eğitim gören gençlerin hem Doğu hem de Batı’nın üstün niteliklerini almaları gerektiği düşüncesini ifade ederken iki ismi örnek verir. Bu isimlerden biri damadı Muallim Naci, diğeri ise fikri bakımdan uyaşamasa da aralarında derin bir dostluk ilişkisi bulunan Beşir Fuat’tır. Bu isimlerin en büyük eksikliğinin yalnızca bir medeniyetin inceliklerine vakıf olmaları olduğunu ifade eden Ahmet Mithat’a göre yalnızca bir medeniyetin inceliklerine vakıf olurken diğeri hakkında neredeyse hiç bilgi sahibi olmamak Osmanlı elitinin ve gençliğinin en büyük sıkıntılarının biridir. Bu sıkıntıyı “*...maarifî Şarkîye’imizi tahsil edenlerin maarif-i Garbîye’den ve bunları tahsil edenlerin maarif-i Şarkîye’den mahrumiyetleri daima nazar-ı teessür ve tahassür ile gördüğümüz bir şeydir.*” diyerek ortaya koyan yazar, en parlak zihinlerin bile böylesine bir eksilikle malul olduklarını dile getirir. (A. Mithat, 2014:28)

Özellikle Batılı fikirlerle hemhal olmuş eğitilmiş insanlarımızda görülen en büyük eksikliğin kendi kültürünün temel kaynaklarından ve değerlerinden haberdar olmaması olduğunu dile getiren yazar için bunun en dramatik örneği Beşir Fuat’tır. Beşir Fuat’ın Osmanlı toplumunda doğup büyümesine rağmen kendi kültürünün temel umdelerini bile Batılı kaynaklardan öğrenmesinin onun acı sonunda payı bulunduğu düşünen yazar, eğitilmiş bir Osmanlı gencinin/münevverinin Kuran-ı Kerim gibi temel bir kaynağı bile Fransızca çevirisinden okumasını kabul edemez ve “*Müslüman ve Osmanlı olan bir adam için bunların ne yaman noksanlardan addolunacağı muhtac-ı tafsil ve tatvil olamaz.*” biçiminde itirazını ortaya koyar. (A. Mithat, 2014:28-29)

Bu eksikliği derinden yaşayan ve kendi kültürünün kodlarından, kaynaklarından ve niteliklerinden haberdar olmayan genç ve eğitilmiş bir kesimin oluşmaya başladığını hisseden yazar, bu kesimi eleştiren birçok kurmaca karakter ortaya koymuştur. Bunlardan en bilinenlerin Felatun Bey ve Senai olduğu bilinmektedir. Bu karakterlerle “züppe” tipinin kurucusu olmayı da başaran Ahmet Mithat’ın okuyanları dehşete düşüren en ürpertici karakteri ise *Jöntürk*’ün Ceylan’ıdır. Hem bir kadın olması hem de fikirleriyle bir eleştiri halesi içinde çizilen Ceylan karakteri, yazarın özellikle genç okurlarına sunduğu keskin bir örnektir. Bu örnek adeta zihnen Batı’ya bağımlı olma halinde yaşanabilecek kötü son hakkında okurları oldukça net bir biçimde uarmaktadır. Batılı fikirleri olduğu gibi kabul etmeleri halinde Osmanlı gençlerinin zamanla bu toplumun içinde yaşayan bir yabancıya dönüşeceği konusunda onları uyan yazarın bu nitelikteki gençlerin varacağı yeri haber verdiği de

⁵ Kısmen farklı bir bağlamda da olsa yerli elitlerin Avrupalı fikirleri birebir tekrar etmelerine değinen Sartre, *Yeryüzünün Lanetlileri*’ne yazdığı önsözde bu durumu şöyle anlatır: “*Tipki bir çocuğun annesini sevmesi gibi, yerlilerin de efendilerini sevmeleri gerekiyordu. Ve Avrupalı elit bu amaçla bir yerli elit oluşturmaya girişti. Ergenlik çağındaki umut vaad eden gençleri topladı, bunların alınlarına kızgın demir ile Batı kültürünün ilkelerini damgaladı ve ağızlarını tumturaklı, parlak sözcüklerle tıkadı. ‘Anavatan’da kısa bir süre tutulan bu gençler ‘beyaza boyanmış’ olarak memleketlerine geri gönderildiler. Bu yürüyen yalanların, artık, Batı’da öğretilenleri tekrarlamaktan başka kardeşlerine söyleyecek bir şeyi kalmamıştı. Paris’ten, Londra’dan ve Amsterdam’dan belli sözcükleri piyasaya sürüyorduk, örneğin ‘Partenon’ ya da ‘kardeşlik’ diyorduk, Afrika ya da Asya’da bir yerlerde dudaklar kıpırdıyor ve tekrarlamaya başlıyordu: ‘...tenon’, ‘...lik’...*” Bu hususun çok erken bir zamanda Ahmet Mithat tarafından dile getirilmesi yazarın gözlemlerindeki ve kaygılarındaki haklılığı ortaya koymaktadır.

görüldü. Buna göre, yeni fikirler sonuçları bakımından “tanassur” etmeye kadar varan korkutucu nitelikler taşımaktadır:

“Hâlbuki yeni fikirlerin yüksek dereceleri o kadar müthiştir ki o derecelere varanlara “Müslüman” demek yalnız “Müslümanım.” diye ikrarlarından dolayı mümkün olabilip tasdikleri araştırılacak olursa hiç de mümkün olamayacağı görülür. ‘Hafazanallah tanassur etmişler.’ mi diyeceğiz. Bu yeni fikirler de Nasraniyet dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar tevessü edince Nasraniyet dahi kalmaz.”⁶ (A. Mithat, 2003:14)

Benzer bir uyarıyı ebeveynlere de yapmaktan geri kalmayan yazar, anne-babaları geç kalmamaları hususunda uyarır. Geç kalınması halinde en kıymetli varlık olan evlatların birer “bir bela, bir musibet olmak üzere yetişmiş” birer insan haline geleceğini ifade eden yazar, anne-babaların ileride yaşamaları muhtemel pişmanlığı yine Jöntürk’te Ceylan’ın babası Kazım Bey ağzından onlara ulaştırmaya çalışır:

“Sen kendin için bir bela, bir musibet olmak üzere yetişmiş bir kız çıktın. ... Keşke seni o daireye hiç yaklaştırmasaydım. Allah bizim belamızı o melun alafranga yüzünden vermek için çeşm-i basiretimizi bağlamış da kızım orada alafranga bir terbiye alıyor diye beni sevindirmiş, şimdi de işte böyle kan ağlatıyor. Evet kendin bir bela, bir musibet olmak üzere yetişmiş bir kız çıktın! Fakat bu musibet yalnız kendinde kalmadı. Bizi de mahvettin, Kâşif Efendi ailesini de biçare Dilşinas ailesini de! Cihet cihet cani bir melunsun.”⁷ (A. Mithat, 2003:175-176)

Sonuç:

Batı, Doğu, modernleşme, kültürel değişim gibi birçok el yakıcı konuyu eserlerinde işleyen yazarın, bu konularla eğitimi yakından ilgili gördüğü anlaşılmaktadır. Eğitimi birkaç farklı işlevi birden ifa eden merkezi bir konumda gören yazara göre eğitim, hem teknik bakımdan hem de ortaya çıkmasını sağladığı bilinç itibarıyla önemli ve hassas bir konudur. Bu bakımdan kendini eğitim sahasının hiçbir zaman dışında görmeyen yazar, kaleme aldığı eğitim içerikleriyle olduğu gibi hayatının değişik dönemlerindeki öğretmenlik faaliyetleriyle ve eserlerine güttüğü amaç bakımından bir eğitimci olarak görülmelidir.

Özellikle çocukların eğitime başlama yaşıyla ilgili ileri sürdüğü görüşler zamanı için ileri bir merhale olarak görülse de günümüzün pedagojik yaklaşımı göz önüne alındığında yazarın ileri sürdüğü yaş sınırlarının düştüğü görülmektedir. Toplumda yaşanan değişimler, çocuklara yönelik imkânları artması, söz konusu değişimin gerçekleşmesinde rol oynayan hususlardandır. Yazarın okul öncesi eğitim kurumlarıyla ileri sürdüğü fikirler de ömrünün son yıllarında uygulamaya konmuştur. Bu bakımdan bu kurumların çocuklara yapacağı katkıları ifade eden ve bu kurumların gerekliliğini ortaya koyan ilk isimlerden birisi olduğu söylenebilir. Özellikle böyle bir eğitimin çocuğu sonraki eğitim hayatına hazırladığı düşüncesi, dönemi için oldukça kıymetlidir.

Ahmet Mithat’ın yukarıda ifade edilen hususlarda ortaya koyduğu düşünceler temel pedagojik yaklaşıma uygun olan düşüncelerdir. Buna rağmen *Hikmet-i Peder, Peder Olmak Sanatı* gibi eserlerinde ortaya koyduğu şiddetle ilgili düşüncelerinin modern yaklaşımlarla çeliştiğini de belirtelim. Çocuk eğitiminde gerekli olduğu anlarda şiddetin kullanılabileceğini ileri süren yazarın düşüncelerinin bugün için geçerli bir yaklaşım olmadığını söylemek gerekir.

Eğitim hakkında ortaya koyduğu değişik yaklaşımlar/istekler yazarın modernleşme düşüncesiyle ciddi benzerlikler göstermektedir. Buna göre yazar için en önemli husus eğitimin kalben ve fikren kendi toplumuna bağlı, kendi değerlerinin farkında olan ancak diğer kültürleri de yakından tanıyan gençler yetiştirmek olmalıdır. Bu bakımdan yazarın eğitimin “milli” niteliğine erken tarihlerde

⁶ A. Mithat, *Jön Türk*, TDK Yay., Ankara 2003, s. 14.

⁷ A. Mithat, *a.g.e.*, s. 175-176.

yaptığı vurgu kanımızca önemlidir. Ahmet Mithat, bu düşüncesiyle de –diğer alanlarda olduğu gibi- ilklerle anılmayı hak eden bir önemli isimdir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat. (2017C) *Acayib-i âlem*, Ankara: TDK Yay.
-(2013D) *Ahmet metin ve şirizat*, Ankara: TDK Yay.
-(1899) *Ana babanın evlat üzerindeki hukuk ve vezaifi*, İstanbul:Tercüman-ı Hakikat Matbaası.
-(2015) *Avrupa’da bir cevelan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
-(2016) *Ben neyim? Hikmet-i maddiyeye müdafaa*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
-(2014B) *Beşir fuat*, İstanbul: Dergah Yayınları.
-(2002) *Fenni bir roman yahut amerika doktorları*, Ankara: TDK Yay.
-, (2014) *Hikmet-i Peder*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
-(2018) *İstibşar -Amerika’da neşr-i islam teşebbüsü*, Konya: Çizgi Kitapevi.
-(2003) *Jön Türk*, Ankara: TDK Yay.
-(2017) *Letaif-i rivayat*, İstanbul: Çağrı Yay.
-(2013) *Menfa*, İstanbul: Kapı Yay.
-(1300) *Müdafaa(I-III)*, İstanbul: (Yayımcı bilgisi yok)
-(2013B) *Rikalda yahut amerika’da vahşet alemi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
-(1330) *Tarih-i hikmet*, İstanbul: Hukuk Matbaası.
-, *Tarih-i hikmetin zübdesi- sual ve cevaplı tarih-i hikmet*, (yayımcı bilgisi ve tarih bilgisi yok).
-(2016) *Tarih-i hikmet (birleştirilmiş basım ve ön söz)*, Konya: Çizgi Kitabevi.
-(2013B) *Üss-i inkılap*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
-(2000) *Zeyl-i hasan mollah yahut sır içinde esrar*, Ankara: TDK Yay.
- Abdurrahman Şeref Bey. (1328) “Ahmet mithat efendi”, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, (18): 1113-1119..
- Çelik M., Gündoğdu K. (2007) “Türkiye’de okulöncesi eğitimin tarihsel gelişimi”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16).
- Çonoğlu S. (2015) *Bir hayat hikâyesininin kâğıttan tanıkları- hikâye ve romanlarında ahmet mithat efendi*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Ebuzziya Tk. (1989), “Ahmet ihsan tokgöz” *İslam Ansiklopedisi*, (2):94-95.
- Koç O. (2009) “Toplumsal değişim sürecinde ahmet mithat efendi'nin eğitim anlayışı”, *I. International Symposium On Sustainable Development*, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, June 9-10.
- Koz Si. (2002) “Ahmet mithat efendi’nin eserleri”, *Kitap-lık*, (54): Temmuz-Ağustos.
- Meriç C. (2015) *Kültürden irfana*, İstanbul: İletişim Yay.

-
- Nadi Y. (1999) *Cumhuriyet yolunda*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Okay O. (2008) *Batı medeniyeti karşısında ahmet mithat efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sartre Jean P. (2018) *Yeryüzünün lanetlilerine (1961 baskısına) önsöz*, İstanbul: Versus Kitap.
- Savaş K. (2018) “Abdurrahman şeref bey’in kaleminden ahmet Mithat”, *INGLOBE 2018 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Antalya 22-24 Kasım.
- Şentürk L., Aktaş E. (2014) “Ahmet mithat efendi ve çocuk eğitimi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2/2) Haziran.
- (Şentürk) Albayrak L. (2010) *Ahmet mithat efendi'nin eserlerinde eğitim ve çağdaş eğitim yaklaşımları arasında bir karşılaştırma*, yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yazgıç H. (1940) *Ahmet mithat efendi-hayati ve hatıraları*, İstanbul: Tan Matbaası.
- Yıldırım M. (2019) *Ahmet midhat efendi'nin niza-ı ilm ü din adlı eseri*, Ankara: Gece Akademi.
- Yılmaz A. (2016) “Tanzimat romanlarında eğitim meselesi ve tahsilli kahramanlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9/43)